

УДК 332.142.6:336.02
КП
N держреєстрації 0115U002552
Інв. №

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет
(Сум ДУ)
4007, м.Суми, вул.Римського-Корсакова, 2;
тел. (0542) 33 53 83; факс 33 40 58

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор з наукової роботи, д.ф-м.н.
_____ А.М.Чорноус
_____

ЗВІТ
ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ
Фінансове забезпечення регіонального розвитку в умовах ефективного
природокористування

ОГЛЯД ІСНУЮЧИХ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ
ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В
УМОВАХ ЕФЕКТИВНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
(проміжний)

Начальник НДЧ
к.ф.-м. н., с.н.с

Д. І. Курбатов

Керівник НДР
док. екон. наук, професор

В. Г. Борнос

2016

Рукопис закінчено 29 лютого 2016 р.

Результати цієї роботи розглянуто науковою радою СумДУ,
протокол від 25.03.2016 № 7

СПИСОК АВТОРІВ

Керівник НДР, вед. наук.співроб., док.екон.наук, професор	2016.02.29	В. Г. Борнонос
Відповідальний виконавець, старший наук.співроб., канд.екон.наук, старший викладач	2016.02.29	І. В. Тютюнник (вступ, висновки, 1,2,3)
Вед. наук. співроб., канд. екон. наук, професор	2016.02.29	В.М. Борнонос (розд. 2,3)
Вед. наук. співроб., док. екон. наук, професор	2016.02.29	І.В. Басанцов (розд. 3)
Вед. наук. співроб., док. екон. наук, професор	2016.02.29	І.М. Кобушко (розд. 3)
Вед. наук. співроб., док. екон. наук, доцент	2016.02.29	Л.Л. Гриценко (розд. 3)
Вед. наук. співроб., канд. техн. наук, професор	2016.02.29	В.Т. Александров(розд. 3)
Старший наук. співроб., канд. екон. наук, доцент	2016.02.29	М.Ю. Абрамчук (розд. 1,2)
Старший наук. співроб., канд. екон. наук, доцент	2016.02.29	Н.А. Антонюк (розд. 1,3)
Старший наук. співроб., канд. екон. наук, доцент	2016.02.29	К.В. Ілляшенко (розд. 1,3)
Старший наук. співроб., канд. екон. наук, доцент	2016.02.29	Т.О. Ілляшенко (розд. 1,2)
Старший наук. співроб., канд. екон. наук, доцент	2016.02.29	О.В. Зайцев (розд. 1,2)
Старший наук. співроб., канд. екон. наук, доцент	2016.02.29	О.О. Захаркін (розд. 1,2)
Старший наук. співроб., канд. екон. наук, доцент	2016.02.29	Л.С. Захаркіна (розд. 1,2)
Старший наук. співроб., канд. екон. наук, доцент	2016.02.29	Т.В. Касьяненко (розд. 2)
Старший наук. співроб., канд. екон. наук, доцент	2016.02.29	Н.В. Котенко (розд. 2,3)
Старший наук. співроб., канд. екон. наук, доцент	2016.02.29	М.В. Костель (розд. 1,3)
Старший наук. співроб., канд. екон. наук, доцент	2016.02.29	І.Й. Плікус (розд. 1,3)
Старший наук. співроб., канд. екон. наук, доцент	2016.02.29	С.В. Похилько (розд. 1,2)
Старший наук. співроб., канд. екон. наук, доцент	2016.02.29	П.М. Рубанов (розд. 1,3)
Старший наук. співроб., канд. екон. наук, доцент	2016.02.29	І.Д. Скляр (розд. 1,3)
Старший наук. співроб., канд. екон. наук, ст. викладач	2016.02.29	Д. В. Леус (розд. 1,2)
Старший наук. співроб., канд. екон. наук, ст. викладач	2016.02.29	А.В. Салтикова (розд. 1,2)
Старший наук. співроб., канд. екон. наук, ст. викладач	2016.02.29	Ю. Г. Гуменна (розд. 1,3)
Старший наук. співроб., канд. екон. наук, ст. викладач	2016.02.29	Ю.М. Шкодкіна (розд. 3)
Молодший наук. співроб., ст. викладач	2016.02.29	Т.А. Жукова (розд. 1)
Молодший наук. співроб., ст. викладач	2016.02.29	В.І. Лисиця (розд. 1,2)
Молодший наук. співроб., ст. викладач	2016.02.29	Д.Г. Михайленко (розд. 2)
Молодший наук. співроб., ст. викладач	2016.02.29	В.В. Могильний (розд. 2)
Молодший наук. співроб., асистент	2016.02.29	О.П. Дєдова (розд. 2)
Молодший наук. співроб., аспірант	2016.02.29	А.С. Сидоренко (розд. 1)
Молодший наук. співроб., аспірант	2016.02.29	С.Г. Сердюк (розд. 1)
Молодший наук. співроб., аспірант	2016.02.29	С. М. Солодовніков (розд. 1)
Молодший наук. співроб., аспірант	2016.02.29	Л. В. Довга (розд. 1)
Молодший наук. співроб., аспірант	2016.02.29	Ж. С. Пронікова (розд. 1)

РЕФЕРАТ

Звіт про НДР: 65 с., 7 табл., 14 рис., 65 джерел.

Об'єкт дослідження: процес фінансового забезпечення екологоорієнтованого розвитку регіону.

Мета роботи: розробка науково-методичних положень щодо удосконалення процесу фінансового забезпечення регіону в умовах ефективного природокористування.

Методи дослідження: системний підхід, діалектичний метод, метод логічного узагальнення, метод наукової абстракції та логічного узагальнення, метод економіко-математичного моделювання, порівняння, ранжування, статистичний, графічний та порівняльний методи.

Результатом роботи є поглиблення теоретико-методичних основ управління процесами фінансування регіонального розвитку, що сприятиме підвищенню рівня екологоорієнтованого розвитку регіонів в сучасних умовах функціонування економіки.

Взаємозв'язок з іншими роботами: окремі результати доповідалися на науково-практичних конференціях, публікувалися в наукових виданнях.

Рекомендації по використанню результатів роботи: на підставі проведеного аналізу можуть бути запропоновані науково-методичні підходи до забезпечення ефективного регіонального природокористування на основі удосконалення процесу його фінансового забезпечення.

Галузь застосування: для системи управління екологоорієнтованим розвитком економіки України на рівні законодавчої і виконавчої влади та на регіональному рівні.

Значущість роботи і висновки: створює теоретично-методичну базу для подальшого обґрунтування ефективних нормативно-законодавчих рішень у сфері розробки фінансової політики управління розвитком регіону в умовах ефективного природокористування.

Прогнозні припущення про розвиток об'єкту дослідження: подальше поглиблення наукового обґрунтування механізму ефективного формування та управління процесом фінансового забезпечення регіону в умовах ефективного природокористування.

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК СТІЙКИЙ РОЗВИТОК, ЕФЕКТИВНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
1 Економічна природа та концептуальні основи ефективного природокористування	6
2 Місце екологічно сталого розвитку в системі регіонального фінансового забезпечення регіону.....	21
3 Тенденції фінансового забезпечення регіонального розвитку в умовах ефективного природокористування	42
ВИСНОВКИ.....	56
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ	58

ВСТУП

Формування сучасної моделі сталого розвитку суспільства як альтернативи екстенсивному використанню природних ресурсів та порушенню законів їх гармонійного розвитку залежить від змістовності та взаємоузгодженості основних складових процесу фінансового забезпечення екологоорієнтованого розвитку на регіональному рівні. В умовах трансформаційних перетворень, що супроводжуються щорічним збільшенням обсягу викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, забрудненням водойм, вирубкою лісів, виснаженням ґрунту і як результат зниженням асиміляційного потенціалу навколишнього природного середовища, перспективним напрямом екологоорієнтованого розвитку регіону виступає формування гнучкої системи фінансового управління котра передбачала б врахування особливостей регіонального розвитку в процесі відбору пріоритетних інструментів його фінансового забезпечення.

Таким чином, потребують наукового обґрунтування підходи до формування ефективної системи управління процесом фінансового забезпечення екологоорієнтованого розвитку регіону з урахуванням впливу фінансового інструментарію на рівень досягнення цілей сталого розвитку. Метою роботи є аналіз та удосконалення теоретико-методичних підходів до управління регіональним розвитком на засадах ефективного природокористування.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення наступних задач: проаналізувати сучасні тенденції фінансового забезпечення екологоорієнтованого розвитку регіону та виокремити основні його проблеми; визначити сутність поняття «потенціал екологоорієнтованого розвитку регіону» (ПЕРР) та систематизувати підходи до трактування його змісту; доповнити систему принципів фінансового забезпечення екологічно сталого розвитку регіону;

1 ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ЕФЕКТИВНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Зростання глобальних проблем та загострення екологічної ситуації зумовлюють необхідність пошуку альтернативних механізмів взаємодії економічних та природних систем. Щорічне збільшення обсягу викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, забруднення водойм, вирубки лісів, виснаження ґрунтів призводить до зниження асиміляційного потенціалу навколишнього природного середовища, та в цілому характеризує загострення екологічної ситуації на глобальному, національному, регіональному рівнях. Оскільки більшість проблем соціально-економічного та екологічного характеру спочатку виникає на рівні регіону і тільки потім набуває глобальних масштабів, перспективним для впровадження екологоорієнтованого розвитку виступає забезпечення ефективного процесу фінансування природоохоронних заходів на регіональному рівні, як базовому рівні, при подальшому формуванні фінансової моделі екологічного розвитку країни.

Крім того, при реалізації державної екологічної політики необхідно враховувати той факт, що перехід до системи раціонального використання природних ресурсів неможливий без усвідомлення кожним членом суспільства необхідності такої поведінки. Сформований за попередні роки, на базі культури направленої переважно на споживання природних ресурсів спосіб життя, загострює взаємовідносини між суспільством і навколишнім середовищем. А отже індивід як особа, що здійснює нормативну функцію в процесі реалізації екологічної політики країни є невід'ємною ланкою даного переходу. Зміна пріоритетів на користь екологічно чистих та безпечних товарів і послуг сприятиме переорієнтації процесу виробництва суб'єктами господарювання, з метою збереження своїх позицій на ринку.

Саме вектор екологоорієнтованого розвитку, його характерні ознаки та принципи визначають ключові напрямки удосконалення складових процесу його фінансового забезпечення. Це формує передумови до аналізу сутнісної характеристики екологоорієнтованого розвитку (екологічно сталого розвитку), який найбільш глибоко розкривається при дослідженні історичного аспекту категорії «сталий розвиток».

Одним із перших проблемами охорони навколишнього природного середовища займався англійський економіст А. Пігу, який в 30 рр. ХХ ст. підкреслив наявність зв'язку між вичерпністю природних ресурсів та потенціалом економічного зростання країни. В роботі «Економічна теорія добробуту» автором була запропонована концепція зовнішніх екстерналій, що передбачала трансформацію зовнішніх витрат на компенсацію збитків від діяльності суб'єктів господарювання у внутрішні, які включаються у ціну та собівартість продукції [62]. Пізніше дана концепція стала основою для розробки системи платного природокористування, впровадження податків та зборів за забруднення навколишнього природного середовища.

Починаючи з 50-х рр. минулого століття питання порушення рівноваги між станом навколишнього середовища та людською діяльністю почали набувати всеохоплюючого характеру та привертати увагу більшості вчених, політиків, економістів, тощо. Саме в цей час опубліковано значну кількість робіт, в яких основний акцент здійснювався на глобальному вимірі та впливі забруднення довкілля на діяльність людства в цілому. Т. Л. Чернова зазначає: «Практически все исследования этого периода затрагивали верхушку «айсберга проблемы устойчивого развития», в то же время именно широта подходов и восприятия проблем на уровне существования всей планеты позволило составить общую картину происходящих процессов, пренебрегая точечными проблемами и даже достижениями, для целостного восприятия действительности» [54, с. 36].

Зростання рівня диференціації економічного розвитку країн, посилення ступеня інтенсифікації використання природних ресурсів та індустріалізації економіки призвели до усвідомлення неможливості вирішення даних проблем на глобальному рівні та відповідно до виникнення потреби в зміщенні акцентів на рівень окремих держав та регіонів зокрема.

Важливим внеском в активізацію зусиль міжнародної спільноти щодо впровадження єдиних принципів збереження природної системи та покращення якості компонент довкілля стало проведення в Стокгольмі в 1972 році Конференції ООН з питань охорони навколишнього природного середовища, на якій вперше було визначено роль суспільства в процесах його перебудови та прийнято концепцію екологічного розвитку держав [45]. Проведення даної конференції стало важливим поштовхом до розробки принципів та основ нового суспільного ладу, функціонування якого базувалося б виключно на паритетних основах у взаємодії «людина-природа». Даний критерій відношення до навколишнього природного середовища покладено в основу поняття «сталий розвиток», під яким запропоновано розуміти розвиток, який задовольняє потреби нинішнього покоління і не ставить під загрозу можливість майбутніх поколінь задовольняти їх власні потреби, яке вперше в 1987 році було використано в доповіді «Наше спільне майбутнє» [39] підготовленій Всесвітньою Комісією з навколишнього середовища і розвитку. В подальшому принципи та стратегія сталого розвитку були викладені в матеріалах конференції ООН в Ріо-де-Жанейро в 1992 р.

Сучасна теорія економіки природокористування характеризується широким різноманіттям підходів до визначення «сталого розвитку» [22, 25, 26, 27, 41, 51]. При цьому і окремі його аспекти (соціальний, екологічний, економічний) вчені трактують по-різному.

На основі систематизації підходів до визначення поняття «сталий розвиток», зроблено висновок про те, що вчені здебільшого акцентують

увагу на соціальній або економічній його складових, ігноруючи при цьому, найбільш вагому – екологічну складову суспільного розвитку, що в результаті призводить до суттєвого погіршення стану довкілля і як наслідок – зниження рівня життя людини та погіршення показників економічного розвитку країни в цілому.

На нашу думку, найбільш повне визначення поняття «сталий розвиток» запропонували експерти Всесвітнього банку [41], наголошуючи увагу на важливості ефективного управління капіталом в процесі досягнення збалансованого еколого-економічного розвитку, з метою забезпечення майбутніх поколінь виробленим і природним капіталом на рівні не меншому за той, що є в наявності у сучасного покоління. Зважаючи на обмеженість економічних та природних ресурсів, таке поєднання еколого-економічних показників відповідає реаліям та вимогам сучасного економічного розвитку окремих країн та світу в цілому.

У той же час, розглядаючи тріаду «соціо-еколого-економічний» розвиток, слід проаналізувати підходи до розуміння сутності сталого розвитку залежно від кількості його складових, характеру їх взаємовідносин та методів реалізації, систематизація яких здійснена в таблиці 1.1.

Погоджуючись з думкою більшості вчених щодо необхідності узгодження даних складових та важливості саме соціо-еколого-економікоцентричного підходу, вважаємо, що оскільки реалізація будь-яких соціально направлених заходів, можлива, як правило, за наявності певної фінансової бази та екологічних передумов, розвиток соціальної складової здійснюється на основі розвинених економічної та екологічної складових.

А тому, враховуючи значну актуальність питань охорони навколишнього середовища та загострення економічної кризи в країні, на нашу думку, першочергового значення набуває визначення сутності поняття «екологоорієнтований розвиток» (екологічно сталий розвиток), як основи

Таблиця 1.1 - Аналіз підходів до визначення поняття «сталий розвиток» та його складових [23]

Критерії	Еколого-центричний підхід	Соціо-центричний підхід	Економіко-центричний підхід	Соціо-еколого-економіко-центричний підхід
Стратегія розвитку	Скорочення темпів економічного зростання, стабілізація чисельності населення	Запровадження інноваційного типу господарства	Нарощення темпів економічного зростання як ресурсної бази забезпечення соціальних та екологічних потреб	Збалансований розвиток соціуму, економіки та екології
Основний критерій	Зниження антропогенного впливу на екосистему, покращення стану всіх елементів довкілля	Розширення можливостей інноваційної економіки, розвиток людського капіталу	Зростання ВВП, технічний прогрес	Спрямування людського інтелекту на утвердження гармонійного співіснування економіки та екології
Відношення до природних ресурсів	Збереження та відновлення природних ресурсів	Раціональне використання природних ресурсів	Експлуатація природних ресурсів	Раціональне використання та збереження природних ресурсів шляхом використання альтернативних джерел
Рівень екологізації	Екологізація економіки за мінімального використання природних ресурсів, запровадження екостандартів	Екологізація соціально-економічного розвитку, формування екологічної свідомості	Поступова екологізація економіки	Рівновага екологічних, соціальних та економічних пріоритетів
Концепції екологізації	Охорони навколишнього природного середовища, світового розвитку, «нульового росту», «економічно стабільного стану», екотопії ін.	Інноваційного розвитку Й. Шумпетер, Ф. Перру, ноосферної цивілізації В. І. Вернадського, ін.	Фронтальної економіки, якісного зростання, модифікованого росту, неокласичні теорії економічної рівноваги, теорія Саймона Кузнеца, ін	Сталого розвитку
Методи реалізації	Переважно адміністративні	Переважно за допомогою ринкових інструментів	Переважно за допомогою ринкових інструментів	Економічні інструменти, поєднання державного та ринкового механізмів

реалізації концепції сталого розвитку, з акцентуванням уваги на екологічній та економічній його складових.

Дослідженням питань охорони навколишнього середовища, з точки зору узгодженості еколого-економічних складових державного розвитку, займалися експерти Всесвітнього економічного форуму [64]. В результаті проведеного дослідження авторами виділено три стадії еколого-економічного розвитку країн залежно від рівня ВВП на душу населення та частки корисних копалин у загальному експорті (товарів та послуг) країни.

Для країн, що перебувають на першій стадії розвитку характерним є використання некваліфікованої робочої сили та значного обсягу корисних копалин, частка яких складає понад 70%, що в свою чергу негативно позначається на стані навколишнього природного середовища, внаслідок не лише надмірного та неефективного використання природних ресурсів, але й утворення значного обсягу відходів та викидів шкідливих речовин.

На другій стадії розвитку доцільно здійснювати реорганізацію процесу виробництва з метою підвищення якості продукції. Значна увага повинна приділятися підготовці кваліфікованих фахівців здатних використовувати передові ресурсозберігаючі технології. На даній стадії перебувають країни з недостатньо високим рівнем економічного розвитку, який дозволяє впроваджувати на мінімальному рівні екологоорієнтовані заходи.

Третя – орієнтована на інновації стадія, характерна для країн спроможних підтримувати високий рівень якості життя, використовуючи нову або унікальну продукцію, послуги, моделі та процеси без нанесення значної шкоди навколишньому середовищу.

Порівняння країн за стадіями еколого-економічного розвитку проведене в таблиці 1.2 показало, що Україна знаходиться на другій стадії та свідчить про необхідність переорієнтації виробництва та зміни акцентів при розробці стратегії екологоорієнтованого розвитку.

Оскільки реалізація даних заходів потребує ефективного процесу фінансового забезпечення та виваженої державної фінансової політики, на основі побудови моделі оптимального формування та використання фінансових ресурсів окремих регіонів та країни в цілому, першочерговим завданням, є дослідження існуючого нормативно-правового та організаційного забезпечення питань охорони навколишнього середовища.

На сучасному етапі функціонування економіки програми переходу до концепції сталого розвитку розроблені багатьма країнами та характеризуються своєю різноманітністю, що свідчить про масштабність даного процесу як в часовому так і просторовому вимірах. Прагнення України до євроінтеграції невід’ємно пов’язане з дотриманням положень «Стратегії сталого розвитку ЄС» [42], котрі передбачають регламентацію діяльності з переходу на модель сталого розвитку на державному та регіональному рівнях.

Таблиця 1.2 - Місце країн за стадіями еколого-економічного розвитку [64]

Стадія 1. Факторно-орієнтована	Перехід зі стадії 1 на стадію 2	Стадія 2. Орієнтована на ефективність	Перехід зі стадії 2 на стадію 3	Стадія 3. Орієнтована на інновації
В'єтнам	Азербайджан	Албанія	Аргентина	Австралія
Індія	Алжир	Болгарія	Бразилія	Австрія
Кенія	Болівія	Грузія	Казахстан	Велика Британія
Киргизія	Гондурас	Індонезія	Латвія	Греція
Молдова	Єгипет	Китай	Мексика	Данія
Непал	Іран	Перу	Польща	Італія
Пакистан	Монголія	Румунія	Росія	Канада
Чад	Філіппіни	Україна	Туреччина	Кіпр
Нігерія	Лівія	Чорногорія	Угорщина	Франція
Таджикистан	Венесуела	Ямайка	Хорватія	Чехія
Танзанія	Саудівська	Тайланд	Естонія	Швеція
Чад	Аравія	Колумбія	Литва	Японія

В Україні в 1999 році Постановою Верховної Ради було прийнято «Концепцію сталого розвитку населених пунктів» [44], однак принципи та напрямки її реалізації носять виключно декларативний характер. Існуюча законодавча база не визначає науково-методичних засад забезпечення заходів, щодо впровадження концепції сталого розвитку в країні, а визначені в ній права та обов'язки суб'єктів економічної діяльності в напрямку створення умов для переходу до моделі сталого розвитку носять умовний та локальний характер.

Це, в свою чергу, обмежує здатність практичної реалізації задекларованих положень та свідчить про необхідність більш глибоких науково-практичних досліджень іноземного досвіду та вітчизняних реалій впровадження концепції сталого розвитку на регіональному рівні.

На нашу думку, головною передумовою досягнення цілей екологоорієнтованого розвитку, як складової сталого розвитку, є наукове обґрунтування та практичне впровадження ефективного регіонального природокористування, що полягає в формуванні сприятливих умов до посилення самостійності регіонів та підвищення рівня їх самодостатності в процесі фінансування заходів екологічного спрямування.

Першочерговим завданням в цьому напрямку є розробка стратегії розвитку регіонів, котра передбачала б узгодження економічної та екологічної складових, враховуючи при цьому географічні та історичні особливості конкретного регіону. Однак, переважна більшість сучасних стратегій, спрямована на максимальне задоволення економічних потреб суспільства нівелюючи при цьому екологічну складову, що породжує значний дисбаланс та неузгодженість еколого-економічних інтересів головних суб'єктів економічної діяльності при

формуванні політики регіонального розвитку та згубні наслідки для довкілля.

Оскільки одним із етапів переходу країни до концепції сталого розвитку нами визначено формування засад екологоорієнтованого розвитку, як такого, що створює базис для її подальшої реалізації, в рамках проведеного узагальнення теоретичних положень та підходів до ідентифікації сутності екологоорієнтованого розвитку, його запропоновано представляти як процес, що передбачає наявність узгоджених дій органів державної влади, місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання та домогосподарств при формуванні, розподілі та використанні фінансових ресурсів з метою реалізації екологічно спрямованих заходів.

Виходячи із запропонованого розуміння екологоорієнтованого розвитку, в подальшому його дослідження буде здійснюватися в розрізі визначених суб'єктів, діяльність яких, з одного боку спрямована на створення сприятливого середовища для формування засад екологічно сталого розвитку, а з іншого – є головним чинником, дестабілізуючим екологічну ситуацію в регіоні.

На державному рівні, реалізація стратегії екологоорієнтованого розвитку передбачає верховенство принципів та цілей сталого розвитку над традиційною концепцією економічної ефективності виробництва, неодмінними ознаками якої є масштабне споживання та нерациональне використання природних ресурсів, орієнтація на задоволення матеріальних потреб, пріоритет економічних інтересів над екологічними, порівняльна характеристика яких наведена в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3 - Порівняння традиційної концепції економічної ефективності виробництва та політики екологоорієнтованого регіонального розвитку

Ознака	Традиційна концепція	Екологоорієнтована політика
Ідеологія розвитку	Споживчий підхід	Пріоритет нематеріальних благ
Об'єкт управління	Депресивні регіони	Всі регіони країни
Суб'єкти управління	Органи державної влади	Органи державної влади та місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання, домогосподарства
Предмет управління	Економічний розвиток	Еколого-економічний розвиток
Рушійна сила	Екологічні катастрофи, події надзвичайного характеру	Прагнення попередження виникнення екологічних проблем
Засоби реалізації	Економічні обмеження та важелі	Економічні стимули
Взаємодія суб'єктів управління	Централізоване прийняття рішень, неузгодженість політики розподілу фінансових ресурсів з екологічними показниками	Збалансування еколого-економічних інтересів в процесі розподілу фінансових ресурсів
Модель розподілу фінансових ресурсів	Фінансування в рамках екологічних програм. Обсяг виділених коштів не залежить від здатності регіону самостійно фінансувати реалізацію запропонованих заходів	Врахування можливостей регіону до фінансування екологоорієнтованого розвитку та його досвіду в реалізації подібних програм. Рейтинговий підхід. Розподіл коштів - за критерієм здатності регіону самостійно фінансувати запропоновані заходи

Оскільки ефективна реалізація будь-яких екологічно спрямованих програм та заходів неможлива без відповідного нормативного забезпечення та значною мірою залежить від узгодженості дій головних суб'єктів управління екологоорієнтованим розвитком, вважаємо доцільним розглянути основні функції та напрямки їх діяльності в рамках визначеного об'єкта дослідження.

Головними органами державної влади в рамках процесу фінансового забезпечення екологічно сталого розвитку є Верховна Рада та Кабінет Міністрів України, котрі приймаючи нормативні акти визначають основні напрями державної політики у галузі охорони навколишнього природного середовища, затверджують загальнодержавні екологічні програми. Місцеві органи влади забезпечують реалізацію екологічної політики України та затверджують місцеві екологічні програми.

Центральним органом виконавчої влади у сфері охорони навколишнього середовища є Міністерство екології та природних ресурсів України, котре здійснюючи нормативно-правове регулювання у сфері природокористування та контроль за дотриманням законодавства, реалізує свою діяльність у сфері охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки, поводження з відходами, небезпечними хімічними речовинами, пестицидами, агрохімікатами та ін. Перелік головних суб'єктів управління та складових процесу фінансового забезпечення регіону зображено на рисунку 1.1.

Важливою умовою забезпечення екологоорієнтованого розвитку є використання органами державної влади (ОДВ) різноманітних економічних інструментів, серед яких на певному етапі функціонування обов'язковим стає впровадження заходів, спрямованих в першу чергу на зміну екологічної поведінки суб'єктів господарювання. Базуючись на міжнародних рекомендаціях та конвенціях, ОДВ формують свою політику на засадах підвищеної уваги до екологічних аспектів розвитку суспільства, стимулюючи при цьому товаровиробників до збільшення питомої ваги екологічно чистих товарів в загальному обсязі виробництва та використання ними природоохоронного обладнання та ін.

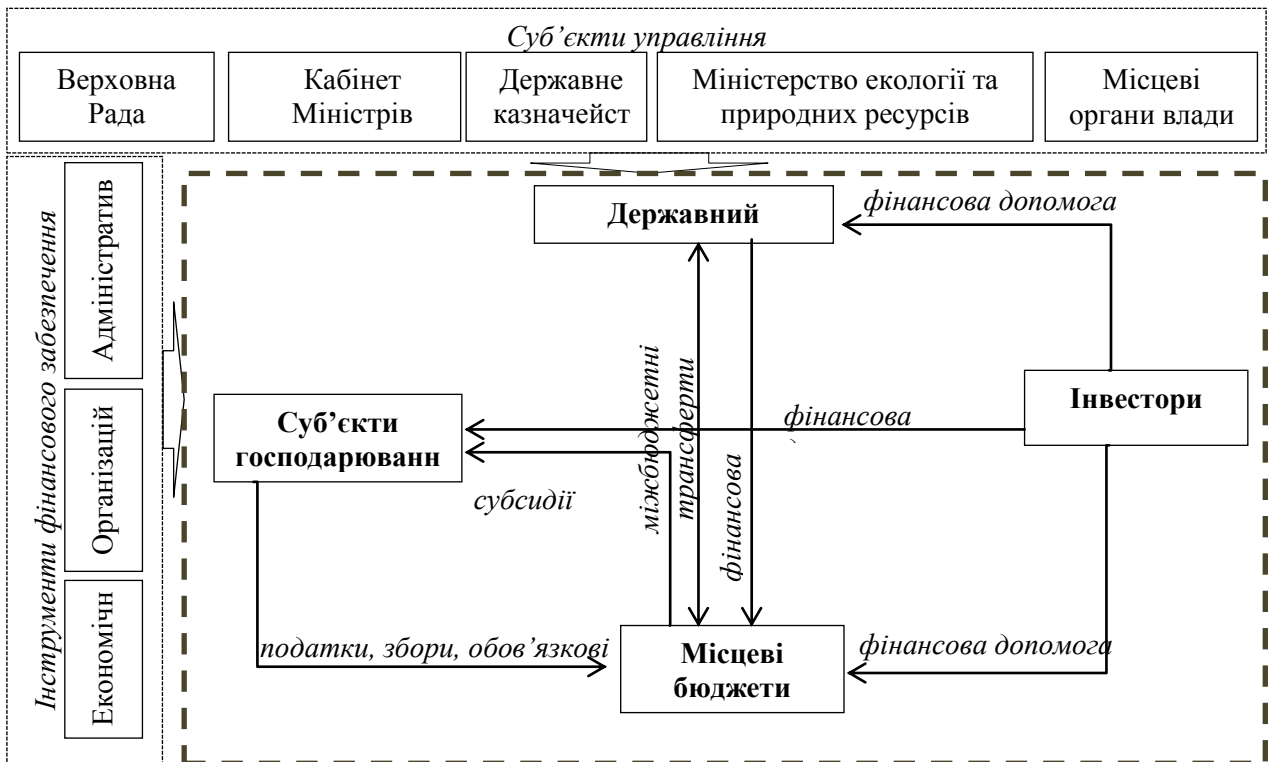
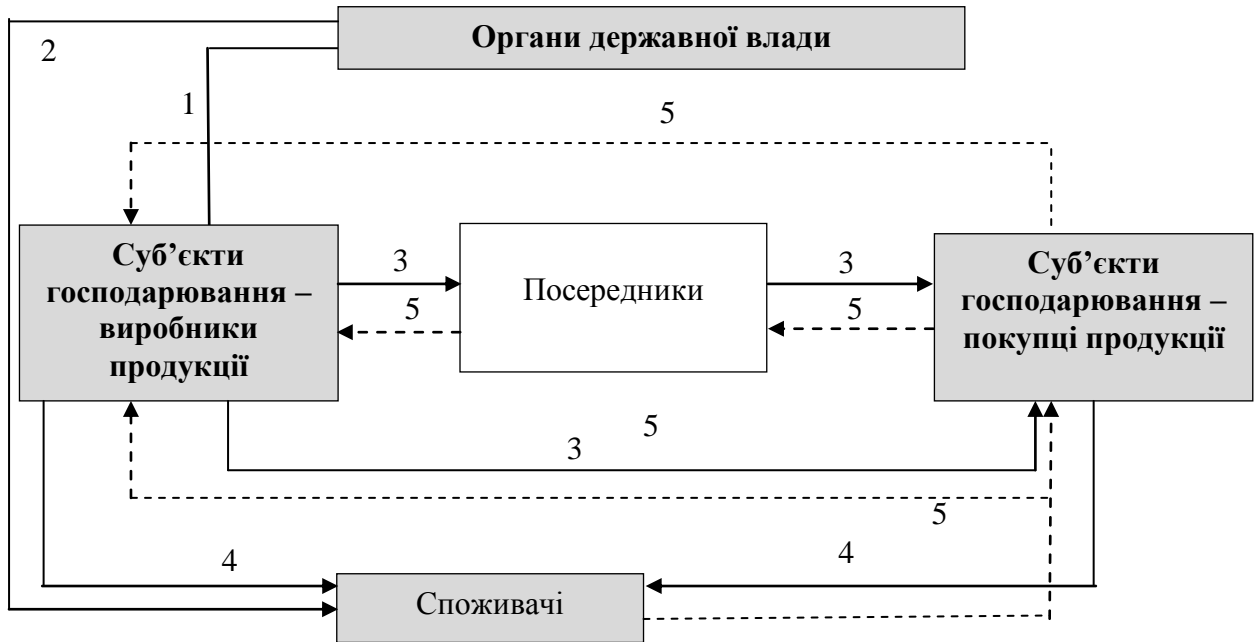

Рисунок 1.1 – Система фінансового забезпечення екологоорієнтованого регіонального розвитку

Важливого значення при цьому набуває застосування як обмежувальних так і стимулюючих інструментів забезпечення екологічно сталого розвитку, мета яких полягає в тому, що за допомогою податків, як ключового елемента поповнення державного бюджету, штрафів – засобу фінансування конкретних програм, тощо, змусити виробників змінити свою екологічну поведінку. Крім того, як свідчить зарубіжний досвід проведення соціальної політики, одним із напрямків якої є фінансування програм спрямованих на формування у споживача переконань у важливості придбання екологічних товарів, сприяє покращенню показників стану навколишнього природного середовища, підвищенню рівня добробуту населення та ступеня задоволення їх потреб. Схематично процес державного впливу на головних суб'єктів економічної діяльності зображено на рис. 1.2.

При цьому за результатами аналізу зроблено висновок про наявність прямого та зворотного зв'язків між державною політикою в сфері охорони навколишнього природного середовища та поведінкою виробників, споживачів і продавців продукції.

—> Прямий зв'язок внаслідок застосування інструментів впливу на поведінку суб'єктів економічної діяльності

- - -> Зворотній зв'язок внаслідок застосування інструментів впливу на поведінку суб'єктів економічної діяльності

1 – пряме фінансування екологоорієнтованих програм за рахунок коштів державного та місцевого бюджету.

2 – формування у споживача переконань у важливості придбання екологічних товарів (напр. соціальна реклама).

3 – надання знижок, розширення кола покупців за рахунок популяризації екологічно безпечної продукції, фінансування реклами.

4 – стимулювання споживачів, за рахунок надання знижок, сувенірів, кредиту, сезонних змін цін, тощо.).

5 – зростання попиту на екологічно чисту продукцію в процесі боротьби за покупця.

6 – підвищення вимог до виробників та продавців продукції, з точки зору відповідності її якості чинному законодавству.

Рисунок 1.2 – Процес державного впливу на поведінку суб'єктів економічної діяльності

В умовах, коли економічні процеси детермінуються змінами в екології, значно актуалізуються питання оцінки діяльності суб'єктів господарювання з позиції дотримання ними вимог екологічно сталого розвитку.

Усвідомлення цього сприяло тому, що підприємці на міжнародному, національному та регіональному рівнях прийняли стратегію виконання норм екологічної поведінки. Міжнародна торгова палата підготувала проект «Хартії підприємців за сталий розвиток» [60], який був розглянутий в 1991 році на другій Всесвітній промисловій Конференції зі сталого розвитку. Хартія схвалена 600 фірмами з усього світу, на початку 1992 р. закликала компанії «взяти на себе зобов'язання щодо зниження забруднення природного середовища відповідно до викладених у ній 16 принципів, створити для цього відповідну організаційну базу, оцінити позитивні зрушення і зробити їх надбанням громадськості».

Важливим елементом в процесі зміни поведінки суб'єктів господарювання виступає підтримка державою екологічно спрямованих проектів з позиції створення економічних стимулів до їх реалізації та зміни ставлення покупців на користь екологічно чистих продуктів. Прикладом ефективної державної політики в сфері сприяння екологоорієнтованому розвитку є Японія, в якій завдяки пільговому оподаткуванню та наданню субсидій було встановлено партнерські відносини між державою та підприємцями, та відповідно досягнуто значних успіхів при переході до концепції сталого розвитку. На відміну від Японії, встановлення жорсткого адміністративного регулювання США в 80-ті рр. та відсутність матеріальної допомоги призвело до загострення екологічної ситуації в країні та до зниження конкурентоспроможності підприємств [3].

Однак, на сьогоднішній день, переважна більшість суб'єктів господарювання і досі сприймають вимоги до охорони навколишнього середовища, як один із головних факторів ризику, котрий здійснює суттєвий вплив на результати їх діяльності, а не як найбільш оптимальний варіант забезпечення рівноваги між суспільними та приватними інтересами. На

користь останніх свідчать підрахунки Всесвітньої організації торгівлі. Так, використання системи контролю за рівнем викидів шкідливих речовин, навіть на перших етапах індустріалізації економіки, скорочує витрати в екологічній сфері в 15-20 разів [40].

Розглянута система переходу до екологічно сталого розвитку, в основі якої лежить налагодження взаємовідносин між всіма ланками суспільства, та формування єдиних виважених механізмів їх функціонування, повинна відповідати вимогам та критеріям, які висуваються до сталого розвитку. Головною передумовою в цьому напрямку ми вважаємо дослідження особливостей фінансового забезпечення екологоорієнтованого регіонального розвитку та його впливу на рівень досягнення цілей екологічно сталого розвитку.

2 МІСЦЕ ЕКОЛОГІЧНО СТАЛОГО РОЗВИТКУ В СИСТЕМІ РЕГІОНАЛЬНОГО ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНУ

Головне протиріччя між економічним та екологічним розвитком полягає в тому, що з одного боку, економіка повинна розвиватись, а з іншого, цей розвиток породжує згубні для навколишнього середовища наслідки. Саме тому особливе значення для подолання кризового становища, зменшення антропогенного навантаження на навколишнє середовище, захисту екосистем та біорізноманіття, збереження ґрунту і води, лісових ресурсів, зменшення обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, має розробка та практична реалізація заходів, спрямованих на екобезпечну інтенсифікацію та організацію промислового виробництва.

В цих умовах наявність достатніх можливостей будь-якого економічного суб'єкта до фінансового забезпечення своєї діяльності є необхідною умовою функціонування економіки на засадах сталого розвитку. Найбільш повно потенційні можливості економічного суб'єкта до фінансування екологоорієнтованого розвитку характеризує категорія «економічний потенціал», котра зазнаючи суттєвого негативного впливу від забруднення навколишнього середовища, виступає індикатором здатності регіону реалізовувати заходи економічного, екологічного та соціального характеру.

Для розуміння змісту та структури економічного потенціалу необхідно передусім визначитися з понятійно-термінологічною базою даного поняття, щодо якої у науковому середовищі існують суттєві розбіжності.

В методологічному аспекті термін «потенціал» трактується з різних точок зору, а саме за допомогою таких понять або тотожностей, як "сила", "міць", "потужність", "максимальна можливість", "граничність", "ресурси", тощо. У етимологічному значенні даний термін походить від латинського слова «*potentia*» й означає «приховані можливості», які в господарській практиці завдяки праці можуть стати реальністю» [29].

Провідний фахівець у досліджуваній сфері проф. О. Ф. Балацький, парадокс у дослідженні даного поняття вбачає в тому, що економічна оцінка економічного потенціалу практично не застосовується в управлінні, а сам потенціал не зберігається та не примножується [58].

Проблема визначення сутності потенціалу не є новою для вітчизняної економічної науки. В середині минулого століття науковці активно займалися дослідженням лінгвістичного походження даного терміну результатом якого стало розроблення значної різноманітності підходів до його розуміння.

У більшості наукових праць з економіки категорія «потенціал» трактується з матеріально-речовинної та ресурсної позицій. Традиційно у наукових дослідженнях розглядається саме ресурсна сутність потенціалу.

При цьому в її складі чітко виділяють дві позиції. Перша – потенціал являє собою сукупність ресурсів без урахування їх взаємозв'язків та участі в процесі відтворення. На думку Л. І. Абалкіна [1] потенціал – це «узагальнена, збірна характеристика ресурсів», прив'язана до місця та часу. Однак, дане трактування є досить широким, а тому застосування його в рамках вирішення окремих прикладних та теоретичних завдань в економіці вимагає його уточнення.

Особливість другої позиції полягає в трактуванні потенціалу як сукупності ресурсів, котрі здатні виробляти певну кількість матеріальних благ. Так, Є.Б. Фігурнов вважає, що потенціал «характеризує ресурси виробництва, кількісні та якісні їх параметри, котрі визначають максимальні можливості з виробництва матеріальних благ в кожен конкретний момент» [49, с. 37]. Аналогічної думки дотримується В. І. Свободін, котрий розглядає потенціал як «сукупність спільно функціонуючих ресурсів, спроможних виробляти певний обсяг продукції» [47, с. 7]. На думку Д. К. Шевченко потенціал являє собою «сукупність виробничих ресурсів, котрі поєднані в процесі виробництва та володіють певними потенційними можливостями в галузі виробництва матеріальних благ та послуг» [55, с. 17].

Однак, на наш погляд, в процесі дослідження, важливо враховувати та оцінювати не лише кількісні характеристики потенціалу, але й можливості його ефективного використання, які залежать відповідно від раціональності його розміщення. У цьому контексті заслуговує на увагу підхід до розуміння потенціалу як системи матеріальних та трудових факторів (умов, складових), що забезпечують досягнення мети виробництва. Основою для такого підходу є висловлювання К. Маркса про те, що засоби праці, предмет праці і робоча сила як фактори виробництва та елементи утворення нового продукту виступають як можливості, що підкреслює їхній потенційний характер. Для перетворення цієї можливості на дійсність «вони мають з'єднатися» [37]. Це положення є принципово важливим для аналізу і розроблення методів вимірювання потенціалу, тому що екстенсивний динамізм розвитку виробництва в деяких випадках послабив увагу дослідників до питань поліпшення використання вже нагромаджених ресурсів.

Зважаючи на домінування однобічного підходу до трактування дефініції поняття потенціал (під ним вбачають або сукупність ресурсів, або здатність господарської системи випускати продукцію, або можливість виробничих сил досягти певного ефекту), на нашу думку, ресурсна концепція відіграє важливу роль в процесі планування та управління виробничою діяльністю.

Цікавою, щодо цього є запропонована Н. Т. Ігнатенком та В. П. Руденком класифікація ознак поняття «потенціал» [31]. Відповідно до їх дослідження у 42 % випадків термін «потенціал» асоціюється із сукупністю природних умов і ресурсів, можливостей, запасів, засобів, цінностей; у 18 % — з потужністю виробництва (галузей народного господарства), фондів, ресурсів країни, регіону; у 16 % — з ресурсною, економічною, природною, регіональною характеристикою; у 8 % — з можливістю виробничих сил досягти певного ефекту. На основі порівняння існуючих підходів до розуміння економічного потенціалу, нами зроблено висновок про те, що найбільш повно сутність даного поняття відображає

визначення наведене Олексюк О. І. [38], як максимально можливої сукупності активних і пасивних, явних і прихованих альтернатив якісного розвитку соціально-економічної системи у певному середовищі господарювання з урахуванням ресурсних, часових, структурно-функціональних, соціокультурних та інших обмежень.

Крім того, в процесі дослідження економічного потенціалу регіону, ми будимо виходити з позиції, що він являє собою не лише зафіксовану на певний момент часу сукупність ресурсів (тобто статичний показник), але й характеристику здатності регіону використовувати свої можливості до забезпечення якісного розвитку еколого-економічної системи у певному середовищі, що розглядається в ретроспективній динаміці (динамічний показник). Саме розгляд економічного потенціалу з позиції його динамічності та проведене вище дослідження особливостей екологоорієнтованого розвитку дали нам можливість здійснити їх порівняння, з виділенням спільних та відмінних ознак, результати якого наведені в таблиці 1.4.

Для більш детального дослідження взаємозв'язку між рівнем екологоорієнтованого розвитку регіону та його економічним потенціалом проведемо аналіз впливу останнього на стан навколишнього середовища в регіоні. На сьогодні переважна більшість учених погоджується з думкою, про те, що зв'язок між рівнем економічного розвитку та обсягом забруднення довкілля носить нелінійний характер. В рамках розглянутих нами вище стадій еколого-економічного розвитку країни та існуючих досліджень даного питання, можна зробити наступні висновки:

1. В країнах, що знаходяться на першій стадії еколого-економічного розвитку простежується тенденція до концентрації економічної активності в найбільш небезпечних з екологічної точки зору видах виробничої діяльності (наприклад, металургійної, хімічної), пов'язаних з відносно високим рівнем забруднення та викидів шкідливих речовин. У той же час, низький рівень доходу (і одночасно високий рівень викидів) призводить до того, що

зростання доходу, є набагато ціннішим, ніж якість компонент навколишнього середовища.

Таблиця 1.4 - Порівняльна характеристика екологоорієнтованого розвитку та економічного потенціалу

Ознака	Екологоорієнтований розвиток	Економічний потенціал
Сутність	Процес, що передбачає наявність узгоджених дій органів державної влади, місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання та домогосподарств при формуванні, розподілі та використанні фінансових ресурсів з метою реалізації екологічно спрямованих заходів.	Динамічний показник можливості застосування сукупності активних і пасивних, явних і прихованих альтернатив якісного розвитку соціально-економічної системи у певному середовищі господарювання з урахуванням ресурсних, часових, структурно-функціональних, соціокультурних та інших обмежень.
Рівні функціонування	Глобальний, національний, регіональний	Глобальний, національний, регіональний, рівень суб'єкта економічної діяльності
Характер показника	Динамічний	Динамічний
Суб'єкт управління	Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання, домогосподарства	Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання,
Характер процесу	Об'єктивний	Об'єктивно-суб'єктивний
Складові	Економічна, екологічна	Економічна, екологічна, технологічна, соціальна, інноваційна, трудова
Першочергова ціль	Задоволення екологічних потреб	Задоволення економічних потреб

2. На пізніших етапах розвитку (2, 3 етапи) господарська діяльність зрушується у бік екологічно чистіших секторів (особливо послуг), і більш високий рівень реального доходу сприяє підвищенню вимог до якості навколишнього середовища.

Така модель характеризується перевернутою U-подібною кривою і названа «Екологічною кривою Кузнеця» (рисунок 1.3).

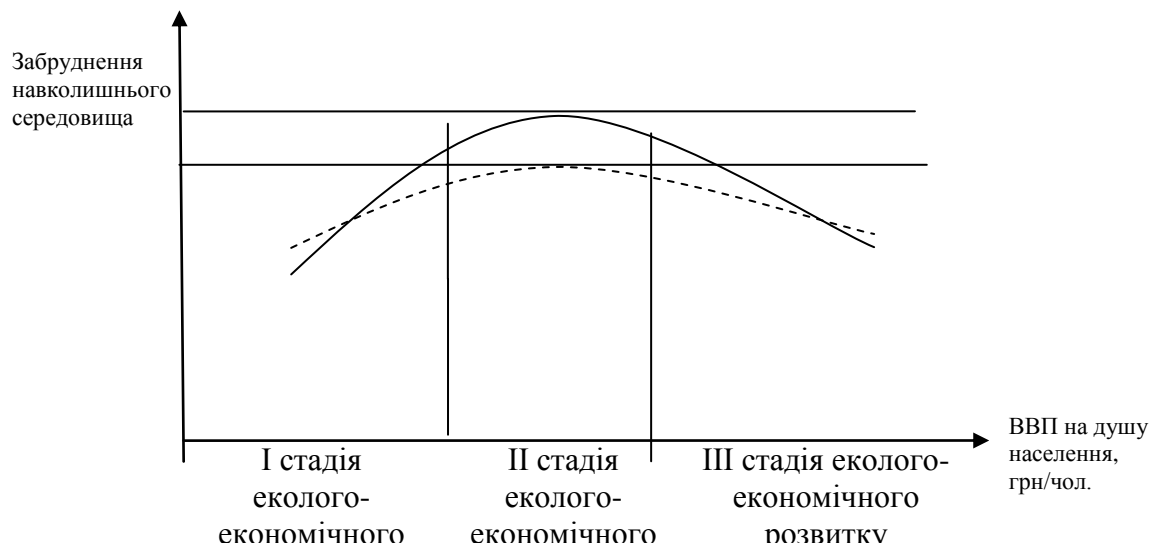

Рисунок 1.3 – Взаємозв'язок еколого-економічного розвитку регіону та обсягу забруднення навколишнього середовища

Оскільки ефективність реалізації будь-яких заходів екологічного спрямування можна оцінити за ключовими показниками економічного розвитку: валовий внутрішній продукт, валовий регіональний продукт, прибуток підприємств, рівень доходів населення, тощо, в рамках даного дослідження потенційні можливості регіону до реалізації екологоорієнтованих заходів будемо оцінювати за показником валового регіонального продукту – одного із найважливіших показників, що характеризує кінцевий результат виробничої діяльності суб'єктів господарювання у сфері матеріального і нематеріального виробництва на регіональному рівні.

Крім того, за цих умов, важливого значення набуває оцінка ступеня взаємозв'язку між рівнем економічного розвитку регіону та рівнем забруднення навколишнього природного середовища.

На рисунку 1.4 схематично представлена залежність між обсягами викидів забруднюючих речовин та рівнем економічного розвитку регіону.

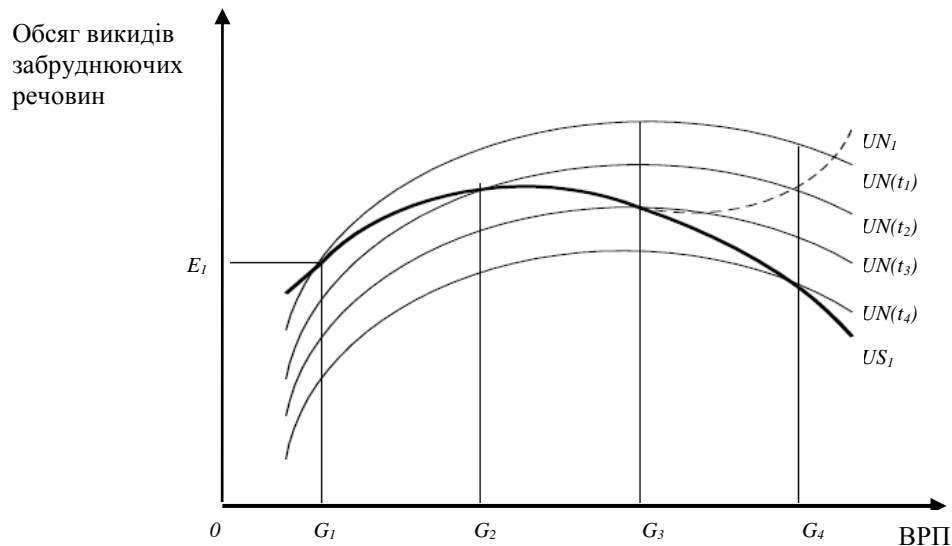

Рисунок 1.4 – Загальний характер залежності емісії від рівня економічного розвитку [48]

Криві $U(t_1)$, $U(t_2)$, $U(t_3)$, $U(t_4)$ представляють узагальнену залежність "емісія шкідливих речовин – зростання показника ВРП", відповідно до яких зростання рівня ВРП до певного етапу супроводжується зростанням обсягів забруднення навколишнього природного середовища. Збільшення доходу в часі і відповідне зниження емісії може здійснюватися по траєкторії US_1 . Однак досягнення даної тенденції можливе виключно за рахунок ефективного формування та використання потенційних можливостей регіону до фінансування даних заходів за умови максимізації еколого-економічного ефекту на одиницю природоохоронних витрат.

Враховуючі дані особливості та зважаючи на наявність тісного зв'язку між даними поняттями, на нашу думку, доцільним є виділення поняття «потенціал екологоорієнтованого розвитку регіону» (ПЕРР), як інтегральної характеристики здатності регіону реалізувати свої потенційні можливості до відтворення валового регіонального продукту за рахунок трансформації вхідних ресурсних потоків у вихідні результати при одночасному зниженні негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Як було зазначено в попередньому підрозділі, забезпеченню екологоорієнтованого розвитку на регіональному рівні сприяє наявність узгоджених дій органів місцевого самоврядування, суб'єктів підприємницької діяльності та домогосподарств. Виходячи з цих положень у рамках даного дослідження розгляд ПЕРР пропонуємо здійснювати за суб'єктами формування та використання фінансових ресурсів спрямованих на досягнення цілей екологічно сталого розвитку.

Враховуючи, що внутрішній зміст та багаторівнева структура потенціалу екологоорієнтованого розвитку регіону формується під впливом великої кількості різноманітних факторів і умов: розвиток науково-технічного прогресу, зростання темпів використання виробничих фондів, виявлення нових і більш ефективних корисних копалин, динамічні зміни в економіці, які і визначають фінансові можливості території, значної актуальності набуває дослідження особливостей впливу екологоорієнтованої діяльності на рівень фінансових можливостей території.

Оскільки головною умовою забезпечення екологоорієнтованого розвитку є узгодження екологічної та економічної складових, в структурі ПЕРР, на нашу думку, більш доцільним є поєднання 2 головних компонент: економічного потенціалу та природно-ресурсного потенціалу регіону, що сприятиме усесторонньому дослідженню проблем охорони навколишнього середовища та поєднанню ключових їх елементів. При чому в структурі економічного потенціалу органів місцевого самоврядування запропоновано виділяти бюджетний та інвестиційний потенціали.

З метою розуміння змісту та визначення факторів впливу на рівень ПЕРР, проведемо аналіз підходів до розуміння їх змісту. Як було зазначено вище, однією з складових економічного потенціалу органів місцевого самоврядування є бюджетний потенціал, котрий в економічній літературі характеризується своєю багатоаспектністю. Так, Яшина Н. І. під бюджетним потенціалом розуміє сукупність економічних і нормативно-правових умов, що дозволяють сформулювати оптимальну величину доходів, які покривають

нормативні витрати регіону, а також забезпечити їх цільове й ефективне використання [59].

А. В. Лучка [36] під бюджетним потенціалом фінансової незалежності органів місцевого самоврядування розуміє сукупність реальних можливостей забезпечення їх самостійності у питаннях формування, використання та регулювання місцевих бюджетів. Як його складові елементи, виділяються всі бюджетні ресурси, тобто кошти, які акумулюються і перерозподіляються через бюджет, та бюджетні повноваження органів державної влади і місцевого самоврядування.

На думку, Є. О. Балацького [4, с. 212-216] «бюджетний потенціал міста» являє собою оцінку можливостей надходження в майбутньому до бюджету міста максимального обсягу фінансових ресурсів від здійснення операцій з оподаткування, залучення грошових коштів за рахунок неподаткових надходжень та коштів цільових фондів.

Погоджуючись з думками науковців щодо розуміння сутності бюджетного потенціалу, в процесі оцінки ПЕРР, в даній роботі під бюджетним потенціалом регіону розуміємо здатність органів місцевого самоврядування акумулювати грошові кошти за рахунок сплати податків та зборів, отримання доходів від реалізації інвестиційних проектів, в обсязі достатньому для покриття потреби в фінансових ресурсах необхідних для фінансування екологічно спрямованих заходів.

Інвестиційний потенціал регіону, у загальному вигляді, можна розглядати як сукупність наявних в регіоні факторів виробництва і сфер застосування капіталу. У вузькому сенсі інвестиційний потенціал - це характеристика кількісна, що враховує основні макроекономічні характеристики, насиченість території факторами виробництва (природними ресурсами, робочою силою, основними фондами, інфраструктурою і т. п.), споживчий попит населення й інші показники. Його розрахунок заснований на абсолютних статистичних показниках, а основними результуючими

показниками є рівень інвестиційного ризику та інвестиційна привабливість регіону.

Ми розглядаємо інвестиційний потенціал регіону як обсяг інвестицій, який максимально може бути залучений в економіку регіону за рахунок усіх джерел фінансування (внутрішніх і зовнішніх), виходячи з наявності різних за кількістю та якістю економічних, соціальних та природних ресурсів, особливостей його географічного положення та інших передумов, необхідних для формування інвестиційної активності в ньому.

Враховуючи наявність тісного зв'язку між рівнем економічного потенціалу регіону та станом навколишнього природного середовища вважаємо за доцільне визначити основні напрямки впливу забруднення довкілля на показники регіонального розвитку. Так, на державному рівні та рівні місцевого самоврядування, вплив екологічного чинника на економічний потенціал регіону проявляється у вигляді втрат доходів місцевого і державного бюджетів, позабюджетних державних фондів, а також через додаткові витрати, пов'язані із запобіганням, усуненням і компенсацією негативних наслідків забруднення навколишнього середовища, що фінансуються з місцевого та державного бюджетів. Дані витрати обумовлені зниженням доходів домогосподарств і підприємств.

Зокрема, недоотримання доходів домогосподарствами призводить до зменшення надходжень податків на доходи з фізичних осіб, а також відрахувань на обов'язкове соціальне страхування та обов'язкове державне пенсійне страхування, де платниками є фізичні особи, а об'єктом оподаткування - отриманий ними дохід. Втрати прибутку підприємствами, викликані екологічним чинником, зменшують розмір податку на прибуток. Зменшення фонду оплати праці у зв'язку з ненарахуванням заробітної плати працівникам у період тимчасової втрати працездатності з причини захворювання або травматизму (зумовлених невідповідністю умов праці санітарно-гігієнічним вимогам) призводить до зменшення сум зборів на

обов'язкове соціальне страхування та обов'язкове державне пенсійне страхування (в яких платниками є суб'єкти підприємницької діяльності, які використовують найману працю, а об'єктом оподаткування є нарахований фонд оплати праці).

Крім цього, у зв'язку зі зменшенням обсягу виробництва товарів, робіт і послуг зумовленим впливом екологічного чинника на трудові ресурси території, державний, а також місцеві бюджети позбавляються частини податків і зборів, де об'єктами оподаткування є: додана вартість (податок на додану вартість), оборот від реалізації товарів (акцизний збір), обсяг реалізованої продукції.

Зважаючи на те, що реалізація переважної більшості екологоорієнтованих заходів відбувається на рівні суб'єкта господарювання та значною мірою залежить від його готовності до впровадження даних заходів, розглянемо існуючі підходи до визначення структури економічного потенціалу підприємства.

Так, у праці [24] потенціал розглядається з позицій його впливу на конкурентоспроможність підприємства, І. Р. Бузько, І. Є. Дмитренко та О. А. Сущенко [21] досліджують питання, пов'язані із стратегічним потенціалом підприємства; В. І. Хомяков, Т. Г. Вяткіна та П. С. Вяткін [52], співставляючи потенціал підприємства із його конкурентоспроможністю, виділяють поняття «підприємницький потенціал»; І. В. Бондаренко [5] аналізує окремі аспекти управління маркетинговим потенціалом; Н. І. Іванов [30] оперує поняттям виробничого потенціалу підприємства. На думку, Г. Б. Клейнера «в загальному випадку потенціал конкретного підприємства складається з компонент, що характеризують його ресурси, положення і динаміку руху в зовнішньому середовищі» [34].

Таким чином, за результатами аналізу економічної літератури можна прийти до висновку, що більшість дослідників розглядає саме ресурсну структуру потенціалу, однак з урахуванням у ній різної кількості складових. В одному випадку до складу потенціалу підприємства рекомендується

включати тільки засоби праці, в другому — засоби праці і робочу силу, в третьому — засоби праці, робочу силу і природні ресурси, які застосовуються в процесі виробництва, у четвертому — засоби праці, робочу силу і предмети праці. Є й значно ширші підходи до визначення структури потенціалу, які поряд з зазначеними складовими доповнюються описами систем збирання, обробки і використання інформації, досвіду господарювання, тощо. Як підтверджує проведений аналіз, до елементів економічного потенціалу підприємства можна віднести всі елементи, що пов'язані з його функціонуванням і розвитком, однак, відбір найважливіших із них становить складну проблему.

На нашу думку, в рамках даного дослідження, найбільш повно економічний потенціал підприємства характеризують фінансова, трудова, виробнича та інноваційна його складові.

Оскільки метою функціонування будь-якого суб'єкта господарювання є отримання прибутку, виявлення сутності та змісту фінансового потенціалу дозволяє визначити реальні можливості підприємства до забезпечення джерелами фінансування заданих цільових параметрів його соціально-економічного розвитку. Достатні фінансові можливості підприємства полягають у його здатності повністю забезпечити в оптимальному розмірі грошовими ресурсами свої операційні та довгострокові витрати на умовах самоокупності. Тобто всі його витрати повинні бути профінансовані власними доходами. Тимчасова потреба в грошових коштах покривається за рахунок кредиту та інших залучених та запозичених ресурсів.

Наявні та приховані можливості підприємства, щодо залучення та використання факторів виробництва для випуску максимально можливого обсягу продукції (послуг) характеризують рівень виробничого потенціалу підприємства, під яким розуміється сукупність ресурсів, що функціонують і здатні виробляти певний обсяг продукції за наявних основних та оборотних фондів. Виходячи з даного визначення, до складу виробничого потенціалу можна віднести: потенціал основних фондів; потенціал оборотних фондів;

потенціал нематеріальних активів; потенціал технологічного персоналу, а отже в процесі дослідження його необхідно розглядати як полі структурну систему відповідним чином організованих і спрямованих на досягнення поставлених цілей ресурсів промислового підприємства (персонал, матеріально-технічна база та організаційно-управлінська система).

На формування виробничого потенціалу промислового підприємства впливає характеристика продукції – чим складніша продукція й технологія її виготовлення, тим виникають різноманітніші зв'язки на підприємстві, які необхідно враховувати при розбудові системи управління, в тому числі виробничим потенціалом. Тобто під час формування виробничого потенціалу промислових підприємств чітко простежують взаємозв'язок технологічних та організаційних структур [33].

Одним із визначальних факторів впливу на результативність господарської діяльності є якісна та кількісна складова трудового потенціалу, котра, зважаючи на наявність застарлої техніки та обладнання досить часто слугує головною умовою випуску якісної та конкурентоспроможної продукції. За даних умов значно актуалізуються питання дослідження сутності та змісту трудового потенціалу регіону.

Термін «трудоий потенціал» увійшов у науковий обіг у період переходу від екстенсивного до інтенсивного способу розвитку виробництва. Це була своєрідна реакція науки на потребу практики забезпечити якісне вдосконалення формування і використання відповідних здатностей працівників як сукупного суб'єкта виробництва й управління.

Трудоий потенціал – це персоніфікована робоча сила, яка розглядається в сукупності своїх якісних характеристик. Це поняття дає змогу, по-перше, оцінити рівень використання потенційних можливостей як окремо взятого працівника, так і сукупності працівників у цілому, що є необхідним для активізації людського фактора, та, по-друге, забезпечити якісну (структурну)

збалансованість у розвитку особистого й уречевленого факторів виробництва.

На сьогоднішньому етапі розвитку майже всі підприємства працюють на застарілому обладнанні, а використовувані ними технології залишились на рівні досягнень науково-технічного прогресу 50 – 60-х років [32, с. 85]. Проте, що інвестиційний розвиток вітчизняних підприємств перебуває на низькому рівні, свідчить і той факт, що частка України в науково-технічному розвитку країн Європи в десятки разів нижча від її середнього рівня розвитку [57, с. 5].

Такого висновку дійшли перші дослідники цього феномену в другій половині ХХ ст. Так, ще в 1957 р. у праці “Технологічні зміни та функція сукупного виробництва” Р. Соллоу, узагальнивши досвід розвитку промисловості, зауважив, що саме активна інноваційна та інвестиційна діяльності підприємств різних форм власності дедалі більше визначають темпи їх економічного зростання. За його підрахунками, валовий національний продукт США в період з 1909 по 1949 рр. збільшився на 87,5% за рахунок “технологічних змін”, тобто інновацій [2]. Звичайно, це дало змогу багатьом вченим-дослідникам взятися за вивчення питань, пов’язаних з інноваційною діяльністю.

Активно проблемами інновацій вчені почали займатися в 60-ті роки ХХ ст. – у період прискорення розвитку науково-технічного прогресу. Подальше вивчення проблем інноваційної діяльності здійснювали Дж. Брайт та його послідовники. На сьогоднішній день, під інноваційним потенціалом, як правило, розуміють інтегровану сукупність матеріальних та інтелектуальних можливостей підприємства щодо генерації, розробки та впровадження інноваційних ідей для системного технічного, організаційного та управлінського оновлення підприємства. Узагальнивши теоретичні розробки щодо даного поняття (табл. 1.5), приходимо до висновку, що існують два основні підходи до тлумачення цього терміна.

Таблиця 1.5 - Систематизація підходів до розуміння поняття «інновація» [43, 46, 53, 50, 61, 63, 65, 29]

Автор	Трактування
Й. Шумпетер	Зміни з метою впровадження і використання нових видів споживчих товарів, нових виробничих і транспортних засобів, ринків і форм організації у промисловості
М. Хучек	Зміни в техніці, технології, організації, екології, економіці, а також соціальному житті підприємства
Р. Кантер	Процес втілення у життя будь-якої нової ідеї, що пропонує вирішення якоїсь проблеми
М. Хольштейн-Бек, Ф. Котлер, А. Харман	Інновацією є будь-яка нова цінність
Г. Залтман	Будь-яка ідея, спосіб дій чи матеріальний продукт, що вважається новинкою з точки зору компонентів, котрі відіграють чималу роль у тій системі, де це нововведення впроваджується
Х. Барнет	Будь-яка якісно нова ідея
Економічна енциклопедія	Новий підхід до конструювання, виробництва, збуту товарів, завдяки чому інноватор та його компанія здобувають переваги над конкурентами

Реалізації даних можливостей підприємства сприяє певна сукупність ресурсів [35]:

- *інтелектуальні* (технологічна документація, винаходи, патенти, ліцензії, корисні моделі, промислові зразки);
- *матеріальні* (дослідна база; дослідницьке, експериментальне та лабораторне обладнання);
- *фінансові* (власні, залучені, інвестиційні, бюджетні, грантові);
- *кадрові* (лідер-новатор, зацікавлений в інноваціях; персонал, що має спеціальну освіту та досвід проведення НДР; спеціалісти в галузі маркетингу, плануванні та прогнозуванні прихованих потреб покупців);
- *інфраструктурні* (власні підрозділи НДР, конструкторський відділ, відділ головного технолога, відділ маркетингу нової продукції, патентно-ліцензійний відділ);
- *додаткові джерела* підвищення результатів інноваційної діяльності (партнерські та особисті зв'язки співробітників з НДІ та вузами, в т.ч.

закордонними; інформаційний відділ, досвід управління проектами, стратегічне управління підприємством).

Величина інноваційного потенціалу значною мірою впливає на вибір стратегії подальшого інноваційного розвитку. Так, підприємства з достатнім обсягом ресурсів можуть розвиватися по шляху стратегії лідера, розробляючи та впроваджуючи принципово нові або базові інновації. При обмежених інноваційних можливостях підприємству доцільно їх нарощувати та вибирати поступальну стратегію розвитку.

Найбільш чутливими до впливу екологічного фактору на будь-яких ієрархічних рівнях є трудові ресурси, оскільки забруднення навколишнього середовища впливаючи на стан здоров'я працівників, обумовлює наслідки, що носять соціальний характер. Для підприємств як економічних суб'єктів вплив екологічного чинника на трудові ресурси супроводжується втратою доходів і додатковими витратами, пов'язаними з попередженням, усуненням або компенсацією негативних соціальних наслідків забруднення навколишнього середовища. Втрати доходів суб'єктами підприємницької діяльності в даному випадку обумовлені недовикористанням за часом і продуктивністю трудових ресурсів поряд з іншими видами економічних ресурсів. А оскільки, відповідно до принципів взаємозамінності і взаємодоповнюваності, зменшення одного з видів економічних ресурсів призводить до недовикористання інших, що в цілому призводить до зниження економічної ефективності роботи підприємства.

Зниження ефективності роботи підприємства у зв'язку з впливом екологічного чинника в науковій літературі визначається як економічний збиток від забруднення навколишнього природного середовища.

Зокрема, економічний збиток підприємству у зв'язку з впливом екологічного чинника на трудові ресурси включає наступні втрати прибутку зумовлені:

1) недоотриманням продукції, робіт і послуг у зв'язку з втратами робочого часу працюючих;

2) недоотриманням продукції у зв'язку із зниженням продуктивності живої праці;

3) збільшенням частки умовно-постійних витрат у собівартості продукції при зниженні обсягів виробництва в умовах забруднення навколишнього середовища;

4) збільшення витрат на здійснення заходів з попередження, усунення та компенсації наслідків забруднення навколишнього середовища. До таких витрат на підприємстві належать:

- доплати до заробітної плати за несприятливі умови праці;
- доплати працівникам у разі тимчасової втрати працездатності, зокрема, через захворюваність, спричинену забрудненням навколишнього середовища, до розмірів фактичного заробітку за попередній місяць;
- виплати компенсації за шкоду, завдану здоров'ю працівників у зв'язку з виконанням трудових операцій в умовах забруднення виробничого середовища;
- платежі з обов'язкового страхування окремих категорій працівників, зайнятих на роботах з підвищеною небезпекою для здоров'я;
- оплата часу на проходження додаткових медичних оглядів;
- витрати по забезпеченню санітарно-гігієнічних умов на робочих місцях в частині загазованості і запиленості;
- витрати на спеціальне харчування, обумовлене забрудненням робочих місць.

Крім того виникає економічний збиток у зв'язку з підвищеною плинністю кадрів через незадовільні санітарно-гігієнічні умови праці, котрий може бути представлений двома складовими:

а) додаткові витрати підприємства на навчання знову прийнятих працівників замість звільнених;

б) втрати прибутку у зв'язку зі зниженням продуктивності праці у

звільнених, і у знову прийнятих.

Сукупність недоотриманих доходів у результаті недовикористання трудових ресурсів підприємства і нераціонально зроблені витрати щодо попередження, посилення і компенсації негативних наслідків забруднення знижують економічну оцінку трудового потенціалу працюючих підприємств, а значить економічну оцінку потенціалу території.

Крім того екологічний фактор впливає не лише на трудові ресурси регіону, але й на інші його види. На рівні виробничого потенціалу, вплив забруднення на навколишнє середовище проявляється у вигляді передчасного зносу основних фондів, погіршення якості продукції, збільшення її матеріаломісткості, і як результат підвищення вартості та зниження конкурентоспроможності підприємства.

Таким чином, екологічний фактор, в кінцевому випадку впливає на результати діяльності підприємства, що може збільшити кількість збиткових підприємств в регіоні.

В Україні близько 60% надходжень до бюджету домогосподарств, забезпечується за рахунок оплати праці, тобто основним ресурсом домогосподарств в державі є робоча сила. Внаслідок порушення стану навколишнього середовища існує ризик тимчасової або постійної втрати працездатності через хворобу особи, зайнятої в економічній діяльності за межами домогосподарства, що призводить, по-перше, до скорочення надходжень до бюджету домогосподарства від оплати праці, по-друге, до появи додаткових витрат домогосподарства, пов'язаних із лікуванням та відновленням працездатності.

Отже, для домогосподарства існує ризик недоотримання частини доходів та появи додаткових витрат внаслідок екодеструктивних змін навколишнього природного середовища.

Порушення стану навколишнього середовища може призвести до таких негативних для домогосподарства наслідків, як:

- скорочення терміну експлуатації будівель, споруд, предметів тривалого вжитку та особистих транспортних засобів;
- необхідність додаткових витрат на їх утримання;
- підвищення захворюваності рослин і худоби та зниження продуктивності підсобного господарства.
- необхідність додаткових витрат на лікування та профілактику хвороб, відновлення ґрунтів, очистку води.

Крім того, для домогосподарств існує ризик втрати чи зниження якості частини матеріальних ресурсів внаслідок порушення стану довкілля та необхідності додаткових витрат на усунення наслідків цього впливу.

Підприємство, як соціо-еколого-економічна система, є ініціатором використання елементів довкілля у виробничому процесі як одного з основних факторів виробництва, тобто виступає в ролі споживача природних ресурсів та користувача природних умов. Успішність функціонування підприємства, яке виробляє необхідні для суспільства види продукції та послуги, повинно реалізовуватися в умовах ефективного, раціонального та ощадливого відношення до природних благ. Це можливо при використанні збалансованого механізму управління виробничою діяльністю підприємства з урахуванням рівня природно-ресурсного потенціалу регіону.

Під природно-ресурсним потенціалом регіону розуміємо здатність природних систем виконувати корисну функцію без шкоди для себе та населення. З більш широкої точки зору природно-ресурсний потенціал регіону – це сукупність природних ресурсів доступна до використання за даного рівня технологічного та соціально-економічного розвитку суспільства.

Виходячи з вище переліченого, можна зробити висновок, що екологоорієнтований розвиток здійснює вплив на всі елементи потенціалу екологоорієнтованого розвитку регіону, й одночасно, кожен елемент

потенціалу є необхідним для формування достатнього обсягу фінансових ресурсів необхідних для фінансування даного розвитку.

Розглядаючи екологоорієнтований розвиток як динамічний, орієнтований в просторі і в часі процес, можна стверджувати, що він впливає на всі структурні елементи системи регіонального розвитку і на процеси, що протікають в ній.

Прямий вплив проявляється через безпосередній вплив навколишнього середовища на кількісні та якісні характеристики економічного розвитку, такі, наприклад, як стан здоров'я населення території.

Непрямий вплив екологічного чинника проявляється через взаємозв'язок стану навколишнього середовища з іншими факторами, що визначають характер формування та використання фінансових можливостей регіону. Особливо гостро дія екологічних факторів відчутна в регіонах, де розміщені підприємства зі шкідливими виробництвами (хімічні, гумовотехнічні, нафтопереробні та ін.). Навіть використання очисних споруд не вирішує повністю завдання екологічної безпеки як працівників таких підприємств, так і населення даного регіону. Кінцевий результат впливу перелічених факторів на економічні можливості регіону зображений на рисунку 1.5.

На основі вищезазначеного можна зробити висновок про суттєвий взаємозв'язок та взаємовплив екологічної та економічної складових екологоорієнтованого розвитку регіону, та необхідність трансформації процесу фінансового забезпечення регіонального розвитку. За таких умов дослідження особливостей фінансового управління регіональним природокористуванням, дає змогу визначити практичні проблеми його фінансового забезпечення та визначити першочергові заходи в контексті створення в регіоні сприятливих умов до підвищення асиміляційної спроможності його природно-ресурсного потенціалу.

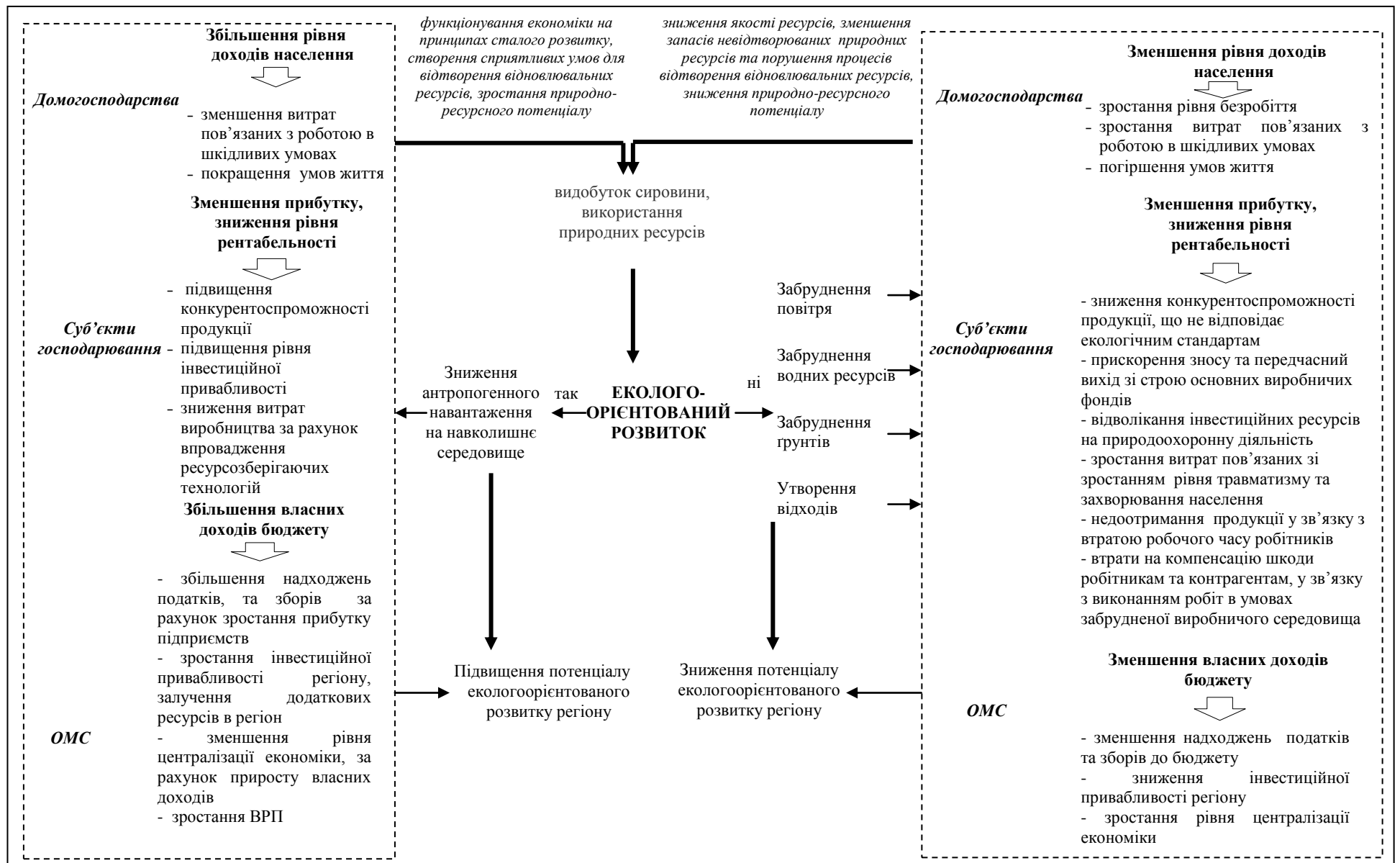

Рисунок 1.5 – Форми прояву впливу екологічного фактору на рівень екологоорієнтованого розвитку регіону

З ТЕНДЕНЦІЇ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ЕФЕКТИВНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Як було розглянуто в попередньому підрозділі, здатність держави до повного та своєчасного фінансового забезпечення екологоорієнтованих заходів на всіх рівнях, в першу чергу залежить від потенційних можливостей регіонів до їх фінансування. Оскільки рівень розвитку економіки провідних країн світу та їх конкурентоспроможність, як правило, визначається сукупністю мікро- та макроекономічних показників, котрі характеризують як стан економіки в цілому, так і тенденції окремих регіонів країни та провідних її галузей до стійкого економічного розвитку. Базисом стабільного розвитку є вся сукупність ресурсів і наявність стійких взаємозв'язків між ними в рамках національної економіки. При цьому ресурсами є всі складові національного багатства держави, за допомогою яких відбувається розвиток соціально-економічної системи, її саморегулювання.

Аналіз динаміки зміни стану навколишнього середовища за останні роки свідчить про суттєве загострення екологічної ситуації в країні. Так, оцінюючи рейтинг України за індексом екологічної ефективності (таблиця 1.6), як одним із найбільш поширених показників, що дає можливість кількісно оцінити ефективність екологічної політики держави, можна зробити висновок про погіршення стану навколишнього середовища за всіма його складовими що зумовлює необхідність оцінки ефективності політики державного фінансування регіону з т.з. відповідності цілям сталого розвитку.

Для розвитку методологічних положень оцінки та розробки механізму ефективного фінансового забезпечення екологоорієнтованого регіонального розвитку, перш за все необхідно провести аналіз стану та чинників, що його обумовлюють, визначення їх сильних та слабких сторін. Для більш детального аналізу розглянемо основні показники регіонального фінансування екологічно

сталого розвитку в країні за 2009 – 2013 роки. В якості джерела інформації використовуємо офіційні статистичні дані наведені в [28].

Таблиця 1.6 - Рейтинг України за Індексом екологічної ефективності (Environmental Performance Index) [64]

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2012
ЕРІ	88	87	90	86	88	102	103	102	103	101	102	102
Стан навколишнього середовища	58	59	57	56	56	57	59	59	59	59	61	61
Життєздатність екосистеми	101	98	103	107	105	117	117	118	117	115	115	115
Хвороби спричинені екологічною ситуацією	60	60	60	62	60	60	60	58	57	58	60	60
Забруднення повітря (вплив на людство)	59	60	60	61	61	63	62	62	62	62	62	62
Якість води (вплив на людство)	49	49	50	49	50	49	51	52	53	53	53	53
Забруднення повітря (вплив на екосистему)	113	109	111	116	115	112	112	112	112	112	112	112
Якість води (вплив на екосистему)	94	94	94	94	94	94	94	94	94	94	94	94
Біорізноманіття і середовище проживання	82	84	86	86	86	87	87	87	88	88	88	88
Сільське господарство	86	87	87	88	87	78	81	86	87	86	87	87
Лісове господарство	46	48	49	51	51	50	52	54	53	49	47	47
Рибальство	73	71	76	66	71	72	83	83	83	83	83	82
Зміна клімату	119	117	117	118	114	116	115	115	115	107	107	107

Основним показником, що характеризує наближеність державної політики до вимог сталого розвитку є обсяг витрат на фінансування навколишнього природного середовища в розрізі основних суб'єктів фінансування. Як свідчать дані зображені на рисунку 1.6 з кожним роком відбувається суттєве зменшення частки витрат за рахунок коштів державного бюджету та відповідно орієнтацію виключно на привалювання інвестицій в даному процесі.

Рисунок 1.6 - Динаміка джерел фінансування витрат на охорону навколишнього природного середовища в Україні

Аналіз особливостей функціонування економіки регіону засвідчив суттєву залежність економічних результатів від впливу зовнішнього та внутрішнього середовища. Фактори, які обумовлюють розвиток елементів ПЕРР та впливають на їхню збалансованість і ефективність використання, можна розділити на дві групи – внутрішні (ендогенні) та зовнішні (екзогенні), котрі в сукупності представлені на рисунку 1.7.

Не зменшуючи роль кожного з перелічених факторів, необхідно враховувати, що окремі фактори по різному впливають на результат функціонування підприємства, і як наслідок на рівень його потенційних можливостей. Так, наприклад, найбільш чутливими підприємства є саме до зміни економічних умов ведення господарства.

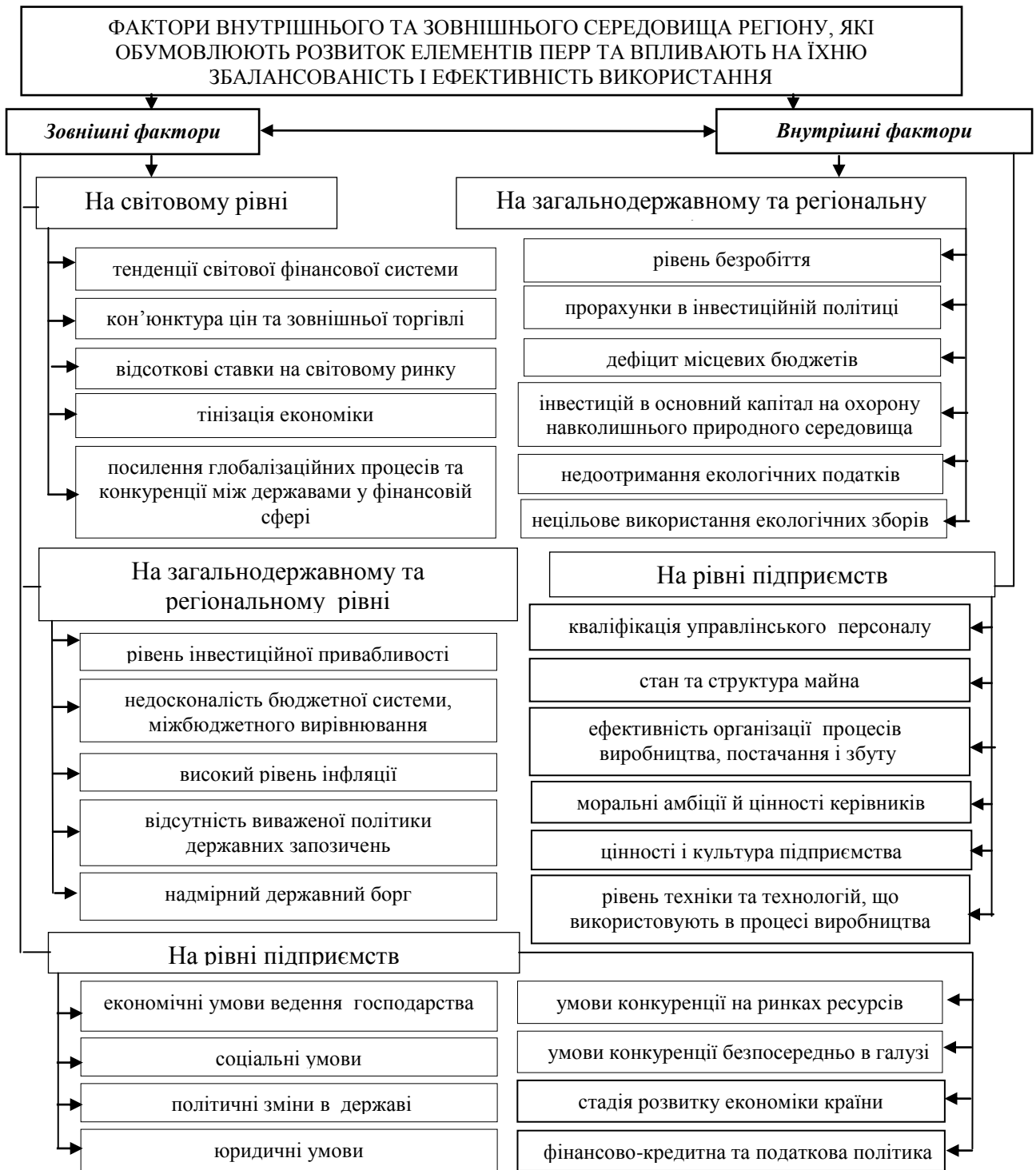

Рисунок 1.7 – Фактори, які обумовлюють розвиток елементів потенціалу екологоорієнтованого розвитку регіону

Враховуючи нестабільність економічної та політичної ситуації в країні, постійні зміни податкового законодавства, відсутність законодавчо визначених процедур переорієнтації діяльності в напрямку екологоорієнтованого розвитку

за останні 5 років в країні відбувається суттєве зниження значень за всіма аналізованими параметрами: значно скоротився обсяг виробництва, знизився рівень інноваційно-інвестиційної активності в Україні, відбулася втрата кадрового потенціалу підприємствами, що досить негативно позначилося на показниках екологоорієнтованого розвитку не лише окремих регіонів але й економіки країни в цілому.

Як було зазначено в підрозділі 1.2, в дисертаційному дослідженні процес фінансового забезпечення екологоорієнтованого розвитку нами буде аналізуватися за трьома основними складовими: розвиток підприємницької діяльності, стабільність функціонування ОМС та домогосподарств.

Розглядаючи суб'єктів господарювання в якості головних забруднювачів навколишнього середовища та одночасно, ключових суб'єктів фінансування екологоорієнтованих заходів, одним із найважливіших показників, що характеризує ситуацію в регіоні в цілому є рівень збитковості підприємницької діяльності. Аналіз динаміки зміни частки збиткових підприємств в загальному їх обсязі наведений на рис. 1.8 свідчить про відсутність чіткої тенденції до її зменшення.

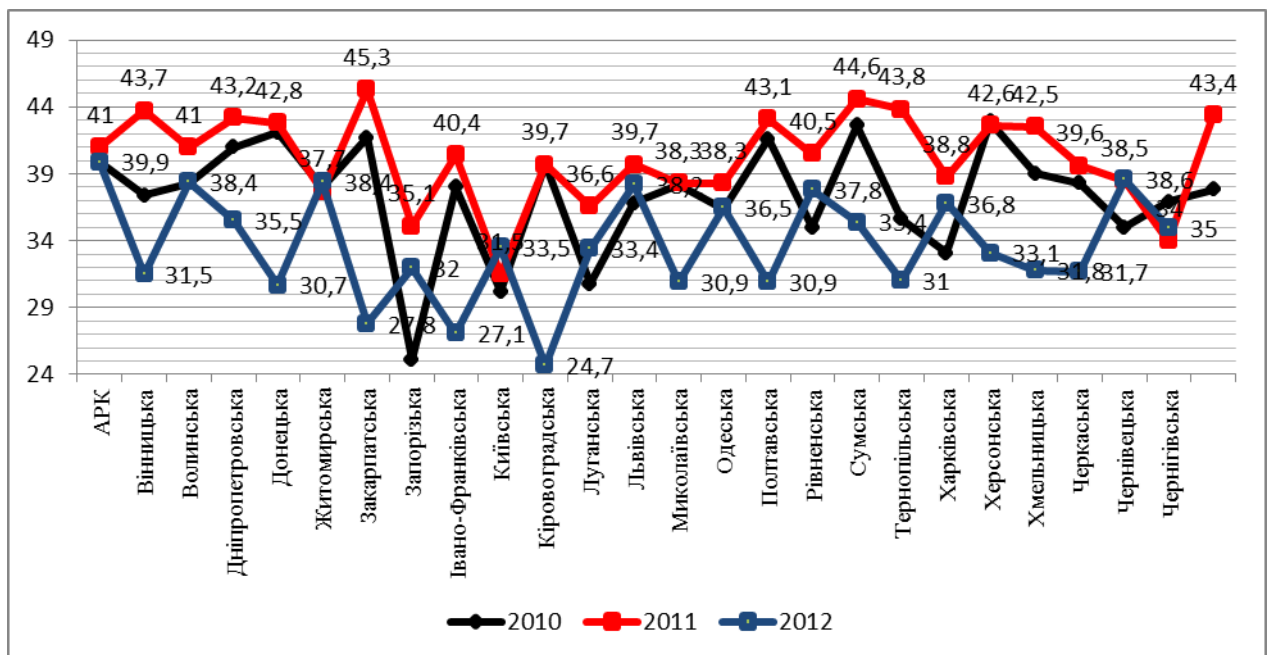

Рисунок 1.8 - Частка підприємств, що одержали збиток впродовж 2010-2012 рр., %

Майже в усіх областях країни даний показник в середньому коливається на рівні 30-40%. Для Чернівецької, Житомирської, Львівської областей та АРК його значення в 2012 році знаходиться на рівні 2010 року. Лише незначна кількість областей характеризується суттєвим зменшенням кількості збиткових підприємств (Закарпатська з 45,3 до 27,8 %, Кіровоградська – з 39,7 до 24,7 %), однак навіть їх значення є суттєвим дестабілізуючим фактором в процесі реалізації політики екологоорієнтованого розвитку в країні, оскільки переважна більшість суб'єктів господарювання не мають фінансових можливостей до забезпечення природоохоронних заходів.

В умовах стрімкого постіндустріального розвитку, коли більшість проблем вирішують на основі швидкої розробки та впровадження у виробництво нових технологічних і організаційних ідей, нової техніки, питання розвитку інноваційної діяльності є надзвичайно актуальними. Проблема підвищення ефективності виробництва стоїть перед кожною підприємницькою структурою, оскільки переважна їх більшість утворена в процесі приватизації на базі колишніх державних підприємств. Слід зазначити, що майже всі підприємства працюють на застарілому обладнанні, а технології, котрі використовують у базових галузях, залишились на рівні досягнень науково-технічного прогресу 50 – 60-х років, що в першу чергу позначається на рівні матеріало- та енергоємності виробництва, обсязі викидів забруднюючих речовин та утворених відходів.

Як видно з розрахунків наведених в таблиці 1.7 для підприємств майже всіх регіонів України притаманний високий ступінь зносу основних виробничих фондів та низький рівень їх придатності до виробництва високоякісної та високотехнологічної продукції, що в кінцевому результаті призводить до невисокого та нестабільного рівня виробничого потенціалу майже всіх підприємств України.

Так, лише для чотирьох областей України (Івано-Франківська, Київська, Тернопільська, Чернівецька) значення ступеню зносу основних фондів не перевищує 50 %, для Вінницької, Кіровоградської та Харківської областей

даний показник є найвищим, що свідчить про невідповідність використовуваних техніки та технології для впровадження у виробництво інноваційних ідей та підходів, а отже виробництво якісної, та особливо екологічної продукції на даному обладнанні є досить проблематичним.

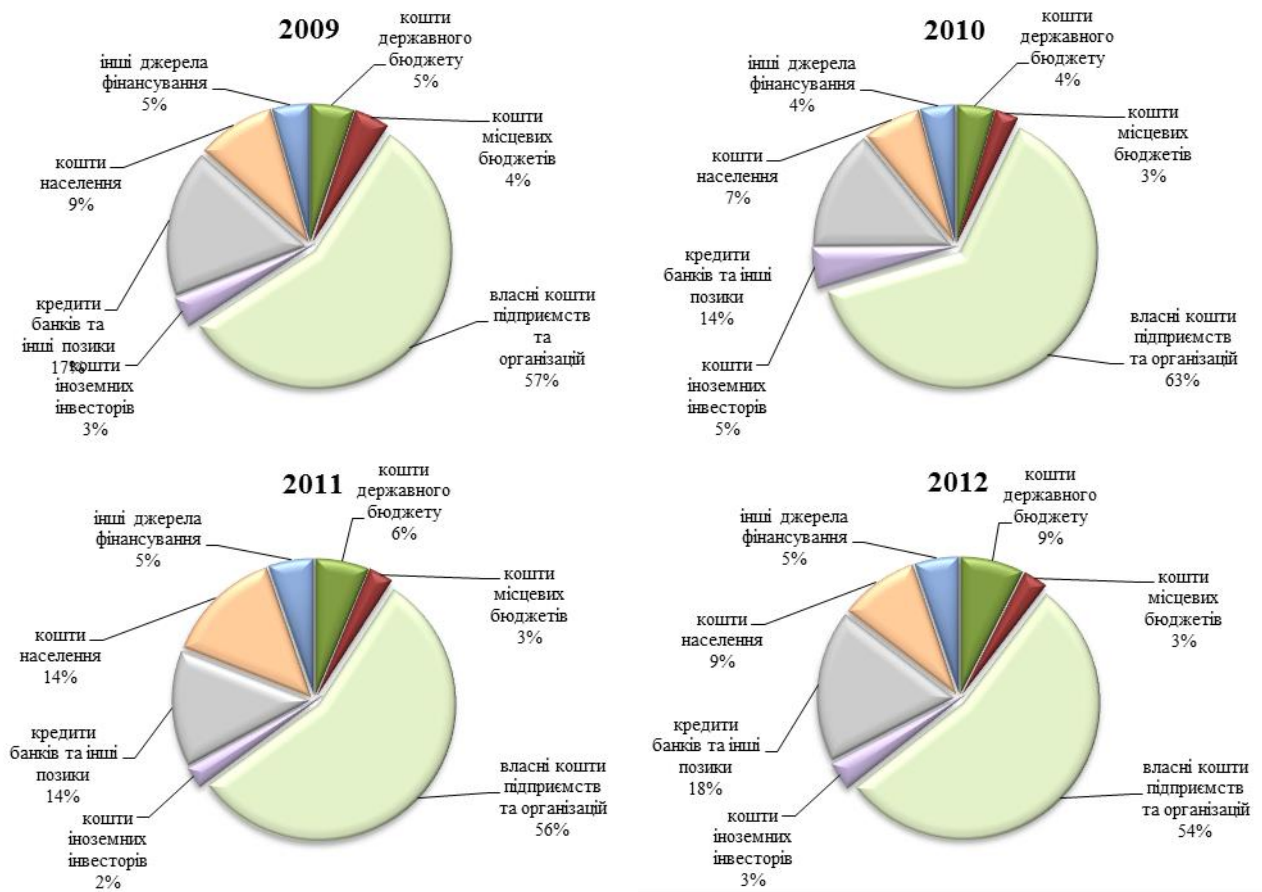
Таблиця 1.7 - Динаміка зміни ступеня зносу основних фондів за регіонами України протягом 2008-2012 рр.

Регіон	2008	2009	2010	2011	2012
АРК	55,8	61,3	64,8	69,4	74,3
Вінницька область	52,7	70,7	70,7	97,1	103,4
Волинська область	46,4	46	45,4	49,1	53,1
Дніпропетровська область	58	61,9	58,1	78,7	82,4
Донецька область	52,3	54,2	63,4	64,5	65,6
Житомирська область	49,7	50,6	50,2	57,4	63,6
Закарпатська область	46,2	40,1	52,2	74,3	79,4
Запорізька область	57,3	59,4	60,3	72,6	78,2
Івано-Франківська область	47,4	46,9	50,2	47,6	45,1
Київська область	39,5	37,2	37,5	38,7	39,9
Кіровоградська область	54,9	51,1	73,8	96,7	106,7
Луганська область	53,5	52,6	54,8	55,9	57,0
Львівська область	46,2	48,1	60,9	70,1	80,7
Миколаївська область	60,3	61	67,3	74,3	80,2
Одеська область	50,4	52,3	51,2	52,7	54,2
Полтавська область	65,5	67,6	70,1	73,5	77,1
Рівненська область	48,9	49,8	50,1	50,9	51,7
Сумська область	57,2	61,2	60,9	63,8	66,8
Тернопільська область	46,7	44,8	44,5	46,8	49,2
Харківська область	64,2	81,8	80,6	88,7	92,6
Херсонська область	55,9	65,5	66,8	67,3	67,8
Хмельницька область	43,6	52,7	51,8	64,1	79,3
Черкаська область	61,9	61,3	60,6	66,9	73,9
Чернівецька область	44,4	42,8	37,4	37,7	38,0
Чернігівська область	61,1	61,5	52,4	56,3	60,5

В умовах недостатнього фінансування витрат на оновлення та/або заміну застарілого обладнання на менш матеріало- та енергоємне, на підприємствах виникає гостра потреба в зростанні обсягів інвестицій саме в основний капітал та в збільшенні обсягів фінансової підтримки, як з боку держави, так і іноземних інвесторів у процесі оновлення технологічної ланки виробництва.

Однак, на сьогоднішній день, основним джерелом фінансування інвестицій на підприємствах України виступають власні кошти (більше 50% (рис. 1.9)).

Рисунки 1.9 - Структура джерел фінансування інвестицій в основний капітал в Україні

Частка бюджетних коштів на даних підприємствах є мізерною, а у деякі роки фінансування інвестиційної діяльності за рахунок коштів держбюджету, зовсім не здійснювалося. Така ж тенденція спостерігається з кредитними ресурсами, коштами вітчизняних та іноземних інвесторів, для яких інноваційна сфера ще не стала досить привабливою як з погляду ризикованості, так і з точки зору прибутковості та тривалості окупності нововведень.

Однією з характеристик потенціалу підприємства та його можливостей до фінансування екологоорієнтованої діяльності є наявність достатнього обсягу та оптимальної структури власних і позикових фінансових ресурсів (рис. 1.10). В цілому підприємства України характеризуються стабільною динамікою щодо

формування своїх фінансових ресурсів. Аналіз структури капіталу свідчить про не значний обсяг власних фінансових ресурсів у загальній структурі активів (за три останні роки його величина зменшилася на 3%). Щодо короткострокового кредитування – підприємства практично не користуються даним видом фінансових ресурсів – питома вага короткострокових кредитів не перевищує 1%.

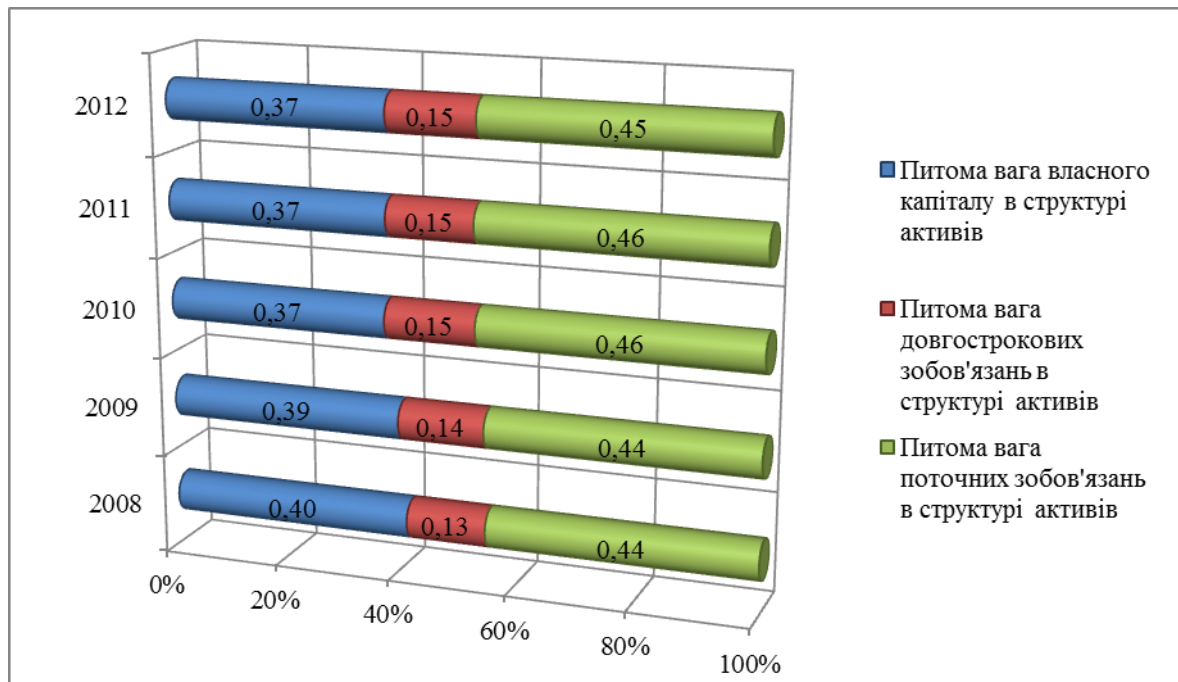

Рисунок 1.10. – Динаміка зміни питомої ваги власного капіталу, довгострокових та поточних зобов'язань у загальній величині активів підприємств України впродовж 2008-2012 рр.

Не менш важливою складовою, що характеризує розвиток економіки країни та її спроможність до впровадження інноваційних технологій, застосування безвідходного виробництва та зменшення деструктивного впливу на навколишнє середовище є фінансові можливості домогосподарств, як основних споживачів продукції та головної рушійної сили в системі сприяння екологоорієнтованому розвитку країни, до фінансування заходів природоохоронного спрямування.

Основними показниками, що характеризують фінансовий стан домогосподарств є рівень їх доходів та витрат, та їх співвідношення між собою.

На рисунку 1.11 показано динаміку перевищення доходів домогосподарств над їх витратами в розрізі регіонів України за 2010-2012 рр. В цілому даний показник суттєво не перевищує середнього значення по Україні. Лише в 2012 році за окремими областями (Запорізька, Київська, Львівська, Харківська, Одеська, Черкаська) значне зменшення величини витрат (на 50% у Львівській області в порівнянні з 2011 роком) призвело до зростання даного показника майже в 2 рази.

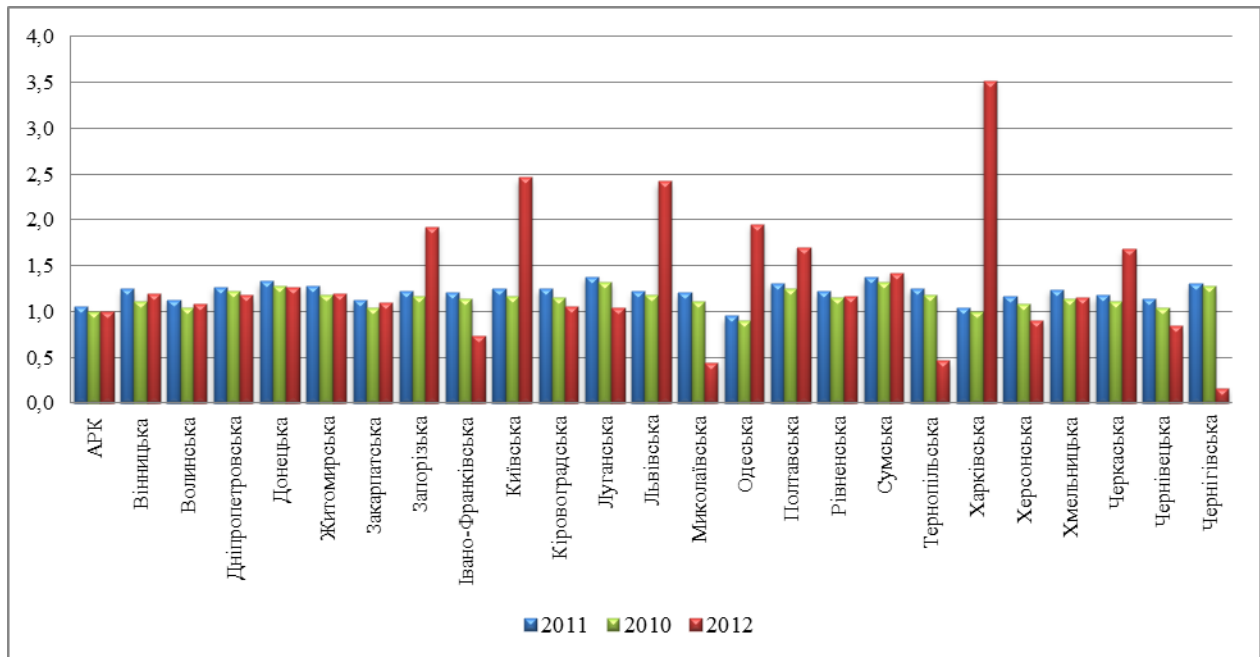

Рисунок 1.11 – Динаміка співвідношення доходів та витрат населення за регіонами України

Найнижчі значення спостерігаються у 2012 році в Чернігівській (0,16), Тернопільській (0,46) та Миколаївській (0,44) областях. Суттєве коливання даного показника відбувається за умови незмінності величини доходів та мінливості витрат (у Чернігівській області в 2012 році витрати домогосподарств зросли в 9 разів порівняно з попередніми роками).

В умовах взаємозалежності окремих показників між собою, стабільне функціонування економіки регіону досягається лише за узгодженого та незмінного розвитку всіх його складових. За цих умов важливого значення набуває аналіз основних індикаторів розвитку ОМС (доходи ОМС, обсяг ВРП, міжбюджетне вирівнювання).

Для оцінки процесу вирівнювання фінансових можливостей регіонів за рахунок Державного бюджету розрахуємо та проаналізуємо такі показники: питома вага дотацій у загальному обсязі трансфертів, витрати держави на дотації вирівнювання, рівень дотаційного навантаження на Державний бюджет в цілому по Україні.

В Україні місцеві бюджети в значній мірі залежні від трансфертів, оскільки їх частка в окремих бюджетах сягає 95%. Понад 90% усіх бюджетів дотаційні і лише 8% - це бюджети, які є донорами інших бюджетів в умовах чинної системи бюджетного регулювання.

Аналіз співвідношення доходів місцевих бюджетів України до величини міжбюджетних трансфертів за 2010-2012 рр. показав, що майже в усіх областях міжбюджетні трансферти перетворилися на основне джерело фінансування місцевих бюджетів, що свідчить про посилення рівня централізації регіонів. Так, наприклад, якщо у 2006 році частка міжбюджетних трансфертів складала 36,6%, то починаючи з 2011 року їх величина перевищує 50% доходів (54,2 та 52,2 у 2011 та 2012 рр. відповідно). Динаміка зростання залежності регіонів від величини трансфертів зображена на рис. 1.12.

Як свідчать дані, в цілому по Україні спостерігається значне перевищення питомої ваги залучених коштів над власними ресурсами для переважної більшості областей України. До бюджетів, структура яких визначається перевищенням частки трансфертів протягом 2008 – 2012 рр., слід віднести Вінницьку, Волинську, Житомирську, Закарпатську, Івано-Франківську, Кіровоградську, Рівненську, Тернопільську, Херсонську, Хмельницьку, Чернівецьку та Чернігівську області. Найбільший рівень дотаційності серед досліджуваних обласних бюджетів спостерігається в Тернопільській області.

Рисунок 1.12 - Динаміка співвідношення доходів місцевих бюджетів та міжбюджетних трансфертів в Україні протягом 2010-2012 рр.

Значні структурні зрушення у процесі формування доходів місцевих бюджетів за 2008 – 2012 рр. спостерігаємо в Київській області. Так, за вказаний період у середньому структура доходів зведеного обласного бюджету характеризувалася співвідношенням частки власних доходів до обсягу трансфертів 39,76% на 60,24% та 37,96% на 62,04 % відповідно у 2010 та 2011 рр. За станом на 2012 р. частка власних ресурсів у доходах бюджету незначна, але все ж таки вища за частку трансфертних ресурсів і складає в середньому 52,13 %.

Найбільш забезпеченими власними фінансовими ресурсами є Донецька та Дніпропетровська області (рис. 1.13) з середнім значенням питомої ваги обсягу власних доходів за 2010-2012 рр. на рівні 64,94% та значенням питомої ваги обсягу трансфертів у загальній сумі доходів місцевого бюджету 27,81 – 43,07 %.

Така ситуація вказує на позитивну тенденцію у формуванні доходів місцевих бюджетів та на підвищення активності органів місцевого самоврядування в процесі використання власних ресурсів на цілі екологічно

сталого розвитку території. Оскільки, як зазначалося раніше, саме за рахунок власних ресурсів повинна створюватись фінансова база для стійкого розвитку адміністративно-територіальної одиниці.

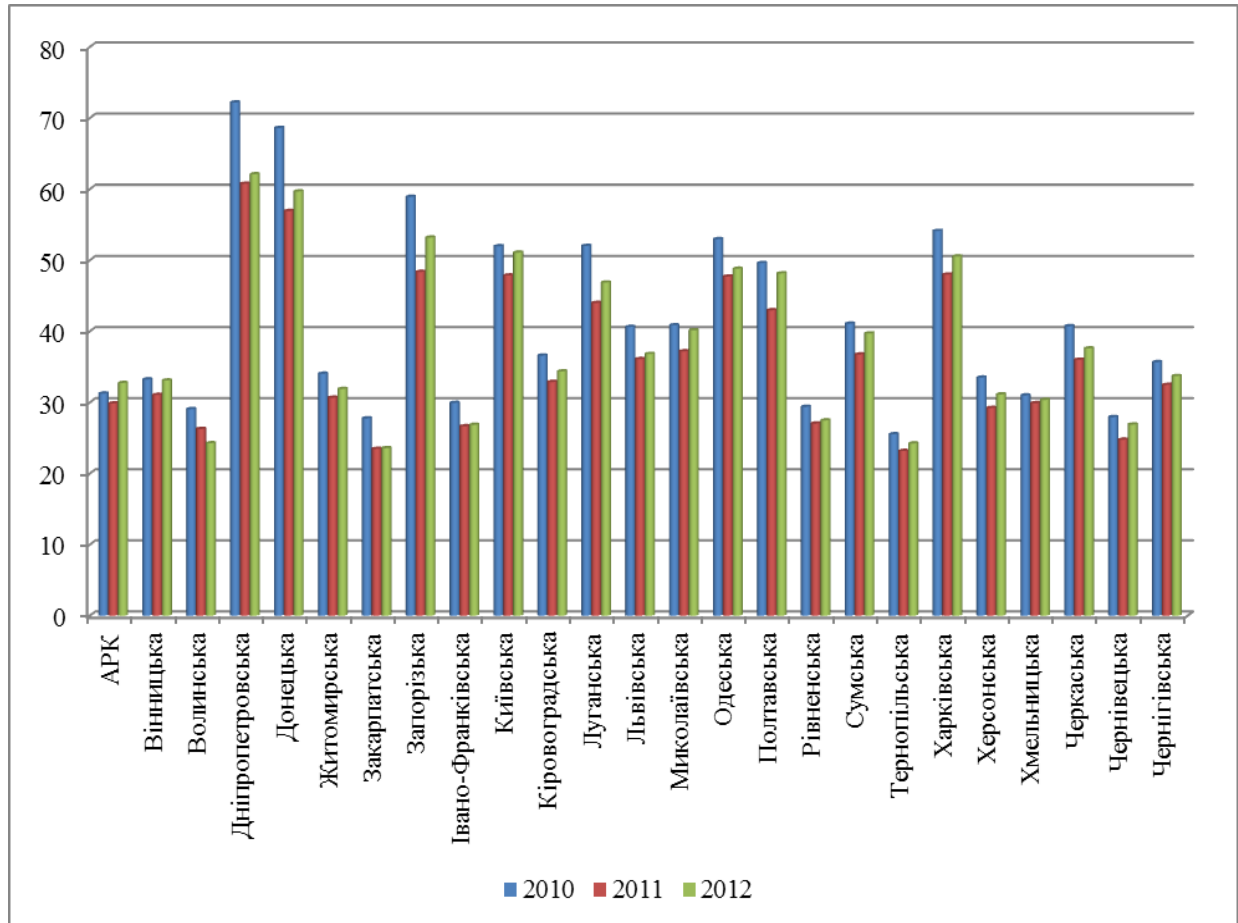

Рисунок 1.13 – Частка власних доходів в структурі доходів місцевих бюджетів регіонів України

Узагальнюючим показником, що характеризує рівень економічного розвитку регіону, обсяг виробництва та ефективність процесу господарювання є валовий регіональний продукт, динаміка зміни якого наведена на рисунку 1.14.

Найбільше значення даного показника спостерігається в Дніпропетровській, Донецькій та Полтавській областях, де обсяг ВРП на душу населення перевищує 30 тис. грн. Найменше – в Закарпатській, Тернопільській та Чернівецькій областях.

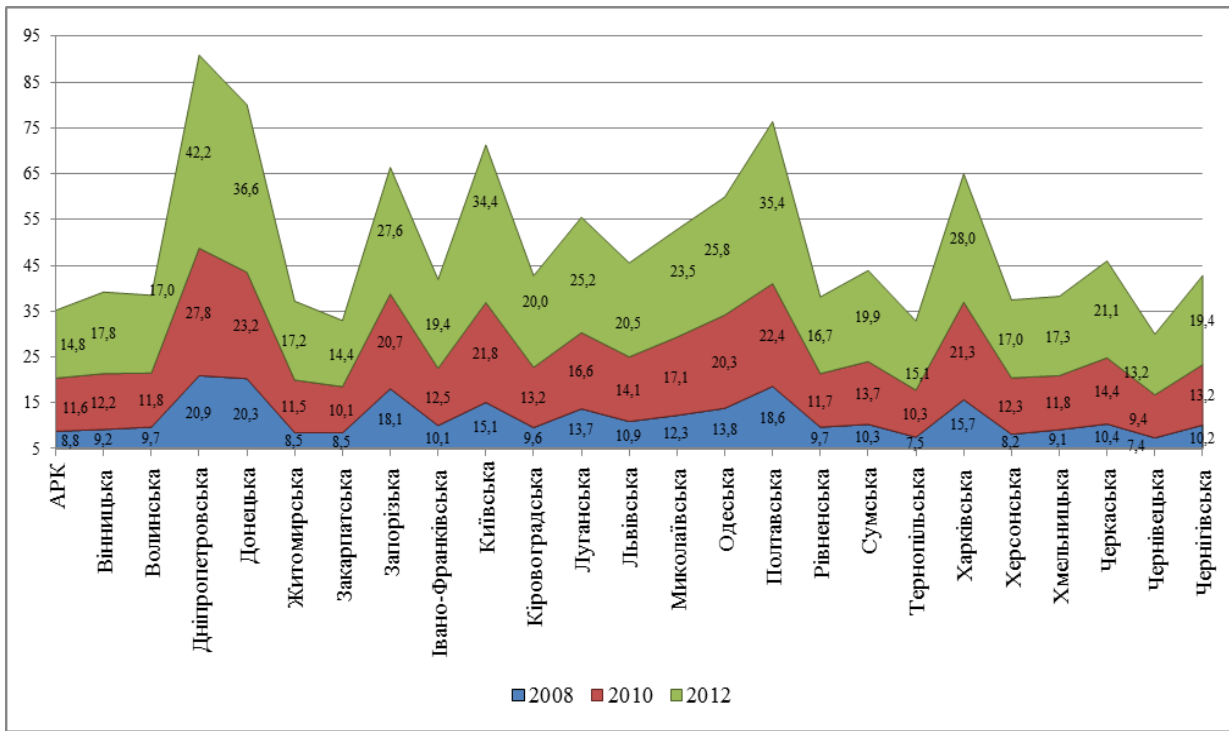

Рисунок 1.14 - Динаміка зміни обсягу ВРП за регіонами України, тис. грн./чол.

Проведений аналіз, підтверджує гіпотезу про відсутність суттєвих можливостей до залучення значного обсягу фінансових ресурсів в регіони країни. Низький рівень прибутковості суб'єктів господарювання, наявність застарілого обладнання, незначний обсяг власних доходів місцевих бюджетів, та як наслідок, низький рівень інвестиційної привабливості регіонів країни, відсутність законодавчо закріплених механізмів реалізації політики екологоорієнтованого регіонального розвитку, зумовлюють необхідність трансформації процесу фінансового забезпечення екологоорієнтованого розвитку регіонів, ставлячи за пріоритет не скільки пошук нових джерел фінансування, а скільки оптимізацію існуючого обсягу фінансових ресурсів з точки зору їх ефективного та обґрунтованого розподілу між регіонами країни, базуючись на відповідних принципах та критеріях.

ВИСНОВКИ

1. Збільшення обсягу викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, забруднення водойм, вирубка лісів, виснаження ґрунтів призводить до зниження асиміляційного потенціалу навколишнього природного середовища, та в цілому характеризує загострення екологічної ситуації на глобальному, національному, регіональному рівнях. Оскільки більшість проблем соціально-економічного та екологічного характеру спочатку виникає на рівні регіону і тільки потім набуває глобальних масштабів, перспективним для впровадження екологоорієнтованого розвитку виступає забезпечення ефективного процесу фінансування екологоорієнтованого розвитку на регіональному рівні як базовому рівні.

2. Основою реалізації концепції сталого розвитку, з акцентуванням уваги на екологічній та економічній його складових визначено дослідження поняття «екологоорієнтований розвиток», під яким запропоновано розуміти процес, що передбачає наявність узгоджених дій органів державної влади, місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання та домогосподарств при формуванні, розподілі та використанні фінансових ресурсів з метою реалізації екологічно спрямованих заходів.

3. Дослідження процесів фінансового забезпечення регіону та екологоорієнтованого розвитку довело наявність прямого та зворотного зв'язків між ними. Достатнє фінансове забезпечення екологічно сталого розвитку регіону сприяє підвищенню рівня його інвестиційної привабливості, зменшенню диспропорцій в його еколого-економічному розвитку, створенню умов для відтворення природних ресурсів та зростанню природно-ресурсного потенціалу регіону за рахунок ефективного використання його фінансових можливостей. В той час як обмеженість фінансових ресурсів призводить до збільшення ресурсомісткості виробництва, зростання ступеня екодеструктивного впливу економічної діяльності на навколишнє середовище та загострення екологічної ситуації в регіоні.

4. Ключовими показниками оцінки ефективності реалізації заходів екологічного спрямування визначено: валовий внутрішній продукт, валовий регіональний продукт, прибуток підприємств, рівень доходів населення, тощо. В рамках дослідження потенційні можливості регіону до реалізації екологоорієнтованих заходів запропоновано оцінювати за показником валового регіонального продукту – одного із найважливіших показників, що характеризує кінцевий результат виробничої діяльності суб'єктів господарювання на регіональному рівні.

5. На основі аналізу науково-методичних підходів до визначення сутності понять «екологоорієнтований розвиток» та «економічний потенціал регіону» обґрунтовано поняття «потенціал екологоорієнтованого розвитку регіону» як інтегральної характеристики здатності регіону реалізувати свої потенційні можливості до відтворення валового регіонального продукту за рахунок трансформації вхідних ресурсних потоків у вихідні результати при одночасному зниженні впливу на навколишнє природне середовище.

Структуру ПЕРР запропоновано розглядати з позиції поєднання 2 головних компонент: економічного потенціалу та природно-ресурсного потенціалу регіону, що сприятиме усесторонньому дослідженню проблем охорони навколишнього середовища та поєднанню ключових їх елементів.

6. Результати дослідження особливостей фінансового забезпечення екологоорієнтованого розвитку в розрізі регіонів України свідчать про наявність проблем, пов'язаних із: недостатнім обсягом надходжень податків і зборів за використання природних ресурсів та забруднення навколишнього середовища; відсутністю єдиного підходу до відбору пріоритетних інструментів фінансового забезпечення екологічно сталого розвитку регіону; необґрунтованим характером політики субсидіювання та надання трансфертів; низьким рівнем інвестиційної привабливості регіонів країни. Зважаючи на сучасні тенденції управління природокористуванням та зростання темпів забруднення довкілля, особливо актуальними є питання фінансування екологічно сталого розвитку на регіональному рівні.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Абалкин Л. И. Диалектика социалистической экономики/ Л. И. Абалкин. – М., 1981. – С. 24.
2. Бажал Ю. М. Економічна теорія технологічних змін: Навч. посібник для вузів / Ю. М. Бажал // Міжнародний фонд “Відродження”. – К.: Заповіт, 1996. – 240 с.
3. Балацкая Л. Н. Оценка экономического потенциала в зарубежных исследованиях / Л. Н. Балацкая // Научно-техническая конференция преподавателей, сотрудников, аспирантов и студентов факультета экономики и менеджмента. – Сумы: Изд-во СумГУ, 2004. – С.43.
4. Балацкий О. Ф. Экономическая оценка потенциала региона / О. Ф. Балацкий, Ю. А. Дорошенко, И. О. Джаин // Экономическая политика и сотрудничество регионов Украины и России: проблемы и перспективы: Материалы международной научно-практической конференции. – Сумы: Инициатива, 1998. – С. 48-57.
5. Бондаренко И. В. Формирование приоритетов в развитии предприятий: аспекты управления маркетинговым потенциалом/ И. В. Бондаренко // Прометей: Рег. зб. наук праць з економіки. – №1. – Донецьк: ДЕГІ, 2005. – С. 156–162.
6. Боронос В. Г. Аналіз економічного змісту фінансового потенціалу регіону / В. Г. Боронос, І. В. Карпенко // Аналітично-інформаційний журнал «СХІД». Спецвипуск – 2011. - №1(108) – С. 32-36.
7. Боронос В. Г. Концепція формування фінансового потенціалу/ В. Г. Боронос, І. В. Карпенко // Збірник тез доповідей Сьомої Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ століття: національна ідентичність та тенденції глобалізації. – Т.: Тернопільський національний економічний університет, 2010 – С. 101-102.
8. Боронос В. Г. Моделювання макроекономічних індикаторів розвитку регіонів: оцінка рейтингу/ В. Г. Боронос, І. В. Карпенко // Збірник тез

- доповідей 11 Всеукраїнської науково-практичної конференції “Статистична оцінка соціально-економічного розвитку” 20 травня 2011 року - Хмельницьк: Хмельницький університет управління та права, 2011. – С. 143-146.
9. Боронос В. Г. Моделювання потреби регіону у фінансових ресурсах для забезпечення сталого економічного розвитку території /В. Г. Боронос, І. В. Карпенко, Д. В. Леус //Вісник СНАУ. Серія: фінанси і кредит – 2012. - №2. – С. 30-41.
  10. Боронос В. Г. Фінансові інструменти регулювання процесу реалізації екологічної політики розвитку регіону / В. Г. Боронос, І. В. Карпенко, // Механізм регулювання економіки. – 2012. - № 4. – С. 139-146.
  11. Карпенко І. В. Аналіз теоретико-методологічних підходів до оцінювання потенціалу підприємства / І. В. Карпенко // Формування ефективних механізмів господарювання в умовах сучасної економіки: теорія і практика : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, 17–18 листопада 2011 р. : у 2 ч. / за ред. В. М. Огаренка та ін. – Запоріжжя: КПУ, 2011. – Ч. 2. – С. 69–74.
  12. Карпенко І. В. Бюджетно-податкові інструменти управління фінансово-стратегічною адаптивністю регіонального розвитку / І. В. Карпенко // Механізм регулювання економіки. – 2013. – № 4. – С. 119–123.
  13. Карпенко І. В. Моделювання потреби регіону у фінансових ресурсах для забезпечення сталого економічного розвитку території / В. Г. Боронос, І. В. Карпенко, Д. В. Леус // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Фінанси і кредит. – 2012. – № 2. – С. 30–41.
  14. Карпенко І. В. Науково-методичні засади бюджетного регулювання регіонального розвитку: екологічна складова / І. В. Карпенко // Конкурентоспроможність економіки України: теорії, моделі, механізми : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ, 25–26 січня 2013 р., – ред. кол.: В. М. Шаповал [та ін.]. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2013. – С. 138–139.

15. Карпенко І. В. Необхідність структурної трансформації економічного механізму реалізації екологічної політики регіону / І. В. Карпенко // Економічні проблеми сталого розвитку : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. Балацького О. Ф., м. Суми, 24–26 квітня 2013 р. / за заг. ред. О. В. Прокопенко. – Суми : СумДУ, 2013. – Т.1. – С. 118–120.
16. Карпенко І. В. Організаційні аспекти побудови механізму управління потенціалом промислових підприємств / І. В. Карпенко // Теорія та практика розвитку інноваційної економіки : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 29–30 вересня 2011 р.) : у 2 ч. – Одеса :, ГО «Центр економічних досліджень та розвитку», 2011. – Ч.2. – С. 30–33.
17. Карпенко І. В. Особливості фінансового забезпечення інноваційного розвитку підприємств у Сумській області / І. В. Карпенко, С. І. Захарченко // Економічні проблеми сталого розвитку : матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю наукової діяльності факультету економіки та менеджменту СумДУ (м. Суми, 3–5 квітня 2012 року) : у 8 т./ за заг. ред. О. В. Прокопенко. – Суми : Сумський державний університет, 2012. – Т. 2. – С. 76–77.
18. Карпенко І. В. Системний підхід як методологічна основа комплексної оцінки потенціалу підприємства / І. В. Карпенко // Вісник Запорізького національного університету : збірник наукових праць. Серія Економічні науки. – 2012. – № 4 (16). – С. 38–45.
19. Карпенко І. В. Удосконалення механізму фінансового забезпечення екологоорієнтованого регіонального розвитку [Електронний ресурс] / І. В. Карпенко // Ефективна економіка. – 2013. – № 11. – Режим доступу до журналу : <http://www.economy.nauka.com.ua>.
20. Карпенко І. В. Управління ефективністю формування і використання потенціалу як складовою сталого розвитку підприємства / І. В. Карпенко // Детермінанти соціально-економічного розвитку підприємств :

- монографія / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. Є. В. Мішеніна. – Харків : ТОВ «Діса Плюс», 2013. – Вип. 2. – С. 184–199.
21. Бузько І. Р. Стратегічний потенціал і формування пріоритетів у розвитку підприємств: Монографія/ І.Р. Бузько, І.Є. Дмитренко, О.А. Сущенко – Алчевськ: ДГМІ, 2002. – 216 с.
  22. Василенко В. А. Экология и экономика: проблемы и поиски путей устойчивого развития/ В. А. Василенко. – Новосибирск, 1995. С. 41.
  23. Вахович І. М. Фінансова політика сталого розвитку регіону: методологія формування та механізми реалізації : монографія / І. М. Вахович. – Луцький держ. технічний ун-т. - Луцьк : Надстир`я, 2007. - 496 с.
  24. Воронкова А. Е. Стратегическое управление конкурентоспособным потенциалом предприятия: диагностика и организация: (Монография)/ А. Е. Воронкова – Луганск, ВНУ, 2000. - 315 с.
  25. Глазовский Н. Ф. Цели, возможности и механизмы устойчивого развития на разных уровнях природно-социальных систем / Н. Ф. Глазовский // Переход к устойчивому развитию: глобальный, региональный и локальный уровни. Зарубежный опыт и проблемы России. – М. : Издательство КМК, 2002. – 444 с.
  26. Гринів Л. С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії: Монографія/ Л. С. Гринів. – Львів: ЛНУ ім. Франка, 2001. – 240 с.
  27. Девуйст Д. Измерение и оценка устойчивого развития на локальном уровне / Д. Девуйст // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організації виробництва, 2002. – № 1–2. – С. 63–75.
  28. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
  29. Економічна енциклопедія: В 3-х томах. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – Том 1. – 864 с.

30. Иванов Н. И. Экономические аспекты производственного потенциала. Теория и практика / Н. И. Иванов – Донецк: ИЭП НАН Украины, 2000. – 420 с.
31. Игнатенко Н. Т. Производственно-ресурсный потенциал территории / Н. Т. Игнатенко, В. П. Руденко. – К., 1986. – С. 7.
32. Иванух Р. А. Інвестиційна політика держави і розвиток науково-технічного прогресу / Р. А. Иванух, Л. В. Колобова, А. Г. Ягодка // Фінанси України. – 1998. – №4. – С. 77 – 86.
33. Іщук С. Концептуальні засади формування та розвитку виробничого потенціалу промислових підприємств / С. Іщук // Регіональна економіка. – № 3. – 2005. – С. 48-56.
34. Клейнер Г. Б. От теории предприятия к теории стратегического управления / Г. Б. Клейнер // Российский журнал менеджмента. – 2003. – № 1. – С. 31–56.
35. Коробейников О. П. Роль инноваций в процессе формирования стратегии предприятий [Электронный ресурс] / О. П. Коробейников, А. А. Трифилова, И. А. Коршунов // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 3. Режим доступа: http://bigc.ru/publications/other/strategy/korporat_podhod_k_prin_upr_resh.php
36. Лучка А. В. Бюджетний потенціал фінансової незалежності місцевого самоврядування : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / А. В. Лучка. – Тернопіль, 2009. – 275 с.
37. Маркс К. Сочинение/ К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М., 1960. – Т. 23. – С. 217.
38. Олексюк О. І. Управління потенціалом акціонерних товариств/ О. І. Олексюк // Автореф. дис. ... канд. екон. наук. — К., 2001. (144)
39. Основи стійкого розвитку: навч. посіб./ за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. Г. Мельника. – Суми : Університетська книга, 2005. – 654 с.
40. Офіційний сайт Всесвітньої організації торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wto.org>

41. Офіційний сайт Світового банку в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/en/country/ukraine>
42. Перга Т. Стандарти сталого розвитку / Т. Перга // Віче. – 2006. № 9-10. – С. 47 – 50.
43. Перлаки А. И. Нововведения в организациях: Пер. со словац./ А. И. Перлаки. – М.: Экономика, 1980. – 144 с.
44. Постанова Верховної Ради «Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів» від 24.12.1999, № 1359-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1359-14>
45. Програма ООН по окружающей среде [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/russian/ga/unep/>
46. Сабадирьова А. Л. Теоретичні основи управлінського потенціалу промислового підприємства/ А. Л. Сабадирьова // Вісник Хмельницького національного університету. - 2010. - №5. – Т.2. – С. 83-88.
47. Свободин В. Потенциал сельскохозяйственного предприятия и оценка эффективности его использования/ В. Свободин // Вестник статистики. – 1984. - №10. – С. 7-9.
48. Теліженко О.М. Напрями удосконалення екологічно-орієнтованого організаційно-економічного механізму державного управління експортно-імпортними операціями / О.М. Теліженко, О.Ю. Древаль, В.Ф. Грищенко, І.В. Грищенко // Сучасна наука в мережі Інтернет. Матеріали шостої всеукраїнської науково-практичної конференції (25 – 27 лютого 2010 р.) / Інститут наукового прогнозування (м. Київ), Кримський Інститут економіки та господарського права (Севастопольська філія), ТОВ "ТК Меганом" (м. Київ). – К.: ТОВ "ТК Меганом", 2010. – С. 14 – 17.
49. Фигурнов Э. Производственный потенциал / Э. Фигурнов – М.: Экономика, 1982. – 305 с.
50. Харів П. С. Інноваційна діяльність підприємства та економічна оцінка інноваційних процесів / П. С. Харів. – Тернопіль: «Економічна думка», 2003. – 326 с.

51. Хлобистов Є. В. Екологічна безпека трансформаційної економіки / Є. В. Хлобистов. – НАН України, РВПС України. – К. : Чорнобильінтерінформ, 2004. – 336 с.
52. Хомяков В. І. Формування конкурентоспроможності підприємницького потенціалу підприємств (теоретичні аспекти) / В.І. Хомяков, Т.Г. Вяткіна, П.С. Вяткін // Прометей: рег. зб. наук праць з економіки. – №1. – Донецьк: ДЕГІ, 2006. – С. 163–166.
53. Хучек М. Социально-экономическое содержание инновации на предприятии / Хучек М. // Вестник Московского университета. Серия: Экономика. – 1995. – №1. – С. 62 – 71.
54. Чернова Т. Л. Эколого-ориентированное управление развитием нефтегазодобывающего комплекса Автономной Республики Крым: дис. ... канд. экон. наук / Т. Л. Чернова. – Симферополь. – 2008. – 190 с.
55. Шевченко Д. К. Проблемы эффективности использования экономического потенциала / Д. К. Шевченко // Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1984. – 235 с.
56. Шмидхейни С. И члены Совета предпринимателей. Смена курса: Пер. с англ. / С. Шмидхейни // М.: Геликон, 1994. – 384 с.
57. Шпак Н. О. Економічна оцінка регулювання ефективності інноваційних підприємницьких проектів: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.02.02 - економіка та управління науково-технічним прогресом, інвестиційні та інноваційні процеси / Н.О. Шпак. – Львів, 1999. – 18 с.
58. Экономический потенциал административных и производственных систем [Текст] : монография / ред. О. Ф. Балацкого. – Сумы : Университетская книга, 2006. – 973 с.
59. Яшина Н. И. Методология управления территориальным бюджетом субъекта РФ: дис. д-ра экон. наук/ Н. И. Яшина. – Н. Новгород, 2004. – 457 с.
60. ICC Business Charter for Sustainable Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iccwbo.org/Advocacy-Codes-and-Rules/>

Document-centre/2000/ICC-business-charter-for-sustainable-development-(2000)-(EN/FR/ES)/

61. Pasiczny L. *Ekonomika przedsiębiorstwa*/ L. Pasiczny, J. Wiechowski. – Warszawa. - 1981.- p. 122 – 124.
62. Pigov A. *The Stationary State* / A. Pigov // London, “Macmillan”, 1935. – P.125.
63. Shumpeter J.A. *Business Cycles* / J.A. Shumpeter. – McGraw-Hill Book Co. N.Y. – 1939. Vol. I.
64. *The Global Competitiveness Report 2012-2013* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www3.weforum.org/docs/>
65. *The Measurement of Scientific and Technological Activities. Proposed Standard Practice for Surveys of Research and Experimental Development: Frascati Manual*, Paris. – 1993. – 277 p.